

Lamed

*List za radoznaće
Izabrao i priredio Ivan L Ninić*

Godina 16

Broj 3

Mart 2023.

Menahem Posner

14 činjenica o Knjizi Psalama

1. Tehillim je knjiga poznata i pod imenom Psalmi

Tehillim je knjiga koja je po veličini mala ali po značaju uzvišena, i zauzima posebno mesto u jevrejskoj biblioteci. Njeno hebrejsko ime *Tehilim* (תְהִלִּים) znači „uznošenje“, „uzdizanje“, i takvih mesta u odnosu na Boga ima mnogo u njenom tekstu. Van hebrejskog jezika poznata je pod imenom *Psalmi*, od grčkog ψάλμοι, što znači „instrumentalna muzika“.

2. Knjigu Tehilim je sastavio Kralj David

Najveći deo knjige je napisao sam Kralj David, koji je poznat i kao „pevač slatke muzike u Izraelu“. Zaista, skoro polovina poglavlja ove knjige počinje rečima „Mizmor LeDavid“ („Davidova pesma“)², ili nekim drugim rečima koje su pripisane Davidu. Neki psalmi nisu nikome pripisani, dok se u nekima pominju imena kao što su Asaf,³ Korahovi sinovi,⁴ Solomon,⁵ i Mojsije.⁶ U Talmudu se kaže da je David komponovao Psalme koristeći tekstove Desetorice Starijih, od kojih se samo neki pominju u Knjizi Psalama.⁷

3. Tehilim je knjiga podeljena u pet manjih knjiga

Knjiga Psalama je podeljena u pet manjih delova („knjiga“). Naši je mudraci porede sa Torom, koja se takođe sastoji od pet knjiga (odатле и назив „Mojsijev Petoknjiziće“). Toru nam je preneo Mojsije, „najveći od svih proroka“, dok smo Davidove Psalme dobili preko „najvećeg od svih kraljeva“.⁸

4. Tehilim su se pevali u Svetom Hramu

Dok je Sveti Hram stajao u Jerusalimu, Leviti su u njemu svirali i pevali Psalme. Bili su određeni posebni odeljci za svaki dan u nedelji,⁹ kao i Psalmi rezervisani za donošenje Prvog Roda (*bikurim*),¹⁰ i za druge posebne prilike. Tu je, naravno, bio i *Halel* (Psalmi 113-118), koji su pevani prilikom prinošenja žrtve za Pesah.¹¹

5. Psalmi su nam podarili reč Haleluja

U Psalmima za Halel („uzdizanje“) često se javlja reč הַלְלוּיָה, koja znači „uznošenje Boga“, i izgovara se kao „haleluja“. Ta se reč pojavljuje ukupno 24 puta u Psalmima, i to samo u poslednjoj trećini knjige, i ni na jednom drugom mestu u Svetim Spisima.

Treba napomenetu da ta reč sadrži Božije ime i ne izgovara se u profanom diskursu.

6. Tehilim ima 150 poglavlja

Knjiga Psalama sadrži 150 pojedinačnih psalama. Zanimljivo je, međutim, da u Talmudu stoji da postoji 147 psalama, što odgovara broju godina koje je doživeo Jakov, zajednički predak svih Jevreja.¹² Neslaganje je posledica činjenice da su originalno neki od psalama (na primer Psalm 1 i Psalm 2) smatrani za jedno poglavlje.

7. Tehilim su prva knjiga „Spisa“

Hebrejski Sveti Spisi se sastoje od 24 knjige, koje su sve podeljene u tri celine: Tora (Pet Mojsijevih knjiga), Proroci (Neviim), i Spisi (Ketuvim). U standardnim izdanjima Psalmi su 14 po redu, a prvi u odeljku Spisi.

8. Najkraći je 117. Psalm

Najkraći Psalam, broj 117, glasi: „*Hvalite Gospoda, svi narodi, slavite ga, sva plemena! Jer je velika milost njegova ka nama, i vernost njegova doveka postoji. Aleluja!*“

9. Najduži je 119. Psalm

Prosečna dužina poglavlja u Psalmima je 17 stihova. Psalm 119 je neuporedivo najduži od svih, i sadrži 176 stihova. Sastoji se od po 8 stihova za svako od 22 slova hebrejskog alfabetu (22x8). U

tom se velikom Psalmu govorio o slasti Tore, o načinu na koji ona uzdiže čoveka, bez obzira na teškoće u kojima se nalazi.

10. Neki od Psalama imaju stihove koji počinju slovima alfabeta

Jevreji tri puta dnevno izgovaraju Psalm 145 (poznat i pod imenom *Ashrei* jer mu često prethodi stih iz Psalma 84:5, koji počinje tom rečju). Kao i Psalm 25, i u njemu postoji po jedan stih za svako slovo. Mudraci su govorili da redovno izgovaranje ovog Psalma čoveku garantuje mesto u Raju jer, (a) hvali Boga svakom slovom alfabeta, i (b) jer u njemu stoji najvažniji iskaz: *Otvaraš ruku svoju, i obilno štitis sve što život ima.*

Zanimljivost: U Psalmu 145 ne postoji stih koji počinje slovom *nun* (n), jer je to prvo slovo reči *nofel*, "padati"¹³

11. Knjiga Tehilim je podeljena na 7 i na 30 delova

Standardno izdanje Psalama je podeljeno na 7 delova, po jedan za svaki dan u nedelji, kao i na 30, za svaki dan u toku jednog meseca.

12. Za svaku godinu života govori se drugo poglavlje

Prema hasidskoj tradiciji,¹⁴ kada se izgovara molitva za neku osobu, govoriti se Psalm čiji broj odgovara godini života te osobe. Tako se za novorođenče govoriti Psalm 1, za osobu od 12 godina Psalm 13, jer teče ta godina u toku njenog/njegovog života, itd.

13. Neobrazovani Jevreji su jako cenili Tehilim

U davnim vremenima je bilo mnogo Jevreja kojima je i početni čas učenja Tore bio pretežak. Međutim, mnogi od njih su umeli da čitaju, pa su sa velikom ljubavlju i suzama u očima čitali Psalme. To je bio njihov način da iskažu svoje najintimnije želje i svoju iskrenu težnju da se približe Bogu.

14. Tehilim su za svakoga

Midraš nam govoriti da je, kada je sastavljaо Psalme, Kralj David imao u vidu sebe, svakog Jevrejina, i sve okolnosti.¹⁵ Bez obzira na to ko si ti, i kakve su okolnosti, reči psalma dolaze iz srca i dopiru do visina. Rabini su govorili da, kada bismo samo bili svesni duhovne moći stihova psalama, izgovarali bismo ih neprestano.¹⁶

FUSNOTE

1. II Samuel 23:1.
2. Na primer Psalm 3.
3. Na primer Psalm 50.

4. Na primer Psalm 42.
5. Na primer Psalm 72.
6. Psalm 90.
7. Bava Batra 14b.
8. Početak Midraša Šoher Tov.
9. Opisano u Mišna Tamid 7:4.
10. Mišna Bikkurim 3:4.
11. Mišna Pesahim 5:6.
12. Traktat Sofrim 16.
13. Videti Berahot 4:b.
14. Baal Šem Tov se tom običaju naučio od svog učitelja, Ahijaha Hašilonija (Videti *Sihot Kodeš* 5733, knjiga 2, str. 9).
15. Midraš Šohar Tov 18.
16. Hayom Yom, Shevat 24.

Preveo Brane Popović

Kralj David, Copyright: © Look and Learn

Rabbi Menachem Posner radi kao urednik u Chabad.org, najvećem jevrejskom websitu. On piše, istražuje, uređuje za Chabad od 2006. kada je primio zvanje rabina od Central Yeshiva Tomchei Temimim Lubavitch. Živi u Čikagu sa svojom porodicom.

Sažeta istorija hebrejskog jezika *Jezički preporod*

Upotreba isključivo biblijskog hebrejskog u periodu Haskale, iako je rezultat istorijskih okolnosti, bila je baš ono što je u to doba bilo nužno. Za sporazumevanje su evropski Jevreji imali jidiš, a za izražavanje emocija imali su hebrejski jezik. Lepota biblijskog hebrejskog im je pružala estetsko zadovoljstvo koje im je nedostajalo u okruženju, što ih je Haskala književnost naučila da traže. Njegova brojna gramatička pravila su Jevrejima davala uverenje da i oni imaju civilizovan i uređen jezik (za jidiš se smatralo da nema gramatiku). Činjenica da je izvor hebrejskog jezika bila knjiga koja se često tumačila na različite načine, donela je puno mogućnosti da se iskaže osobina još od srednjeg veka duboko usaćena u karakter Jevreja – intelektualna izbirljivost – koja je služila kao zamena za proučavanje Talmuda i kabale. Treba da primetimo da Haskala svojim biblijskim temama (koje su podstakle žudnju za slobodnim i potpunim nacionalnim životom) nije samo položila temelj cionizmu, već je pripremila teren i za preporod hebrejskog, služeći se svim dostupnim sredstvima izražavanja biblijskog hebrejskog preoblikujući ih do krajnjih granica tako da je hebrejski mogao da postane sredstvo za izražavanje misli tog doba, a i našeg. Sam uspeh ovih pripremnih zadataka je i ubrzao kraj Haskale. Ni književni oblici, a ni sadržaj i jezik Haskale nisu mogli konačno da zadovolje potrebe koje je ona sama odnegaovala kod svojih čitalaca. Deo uspeha Haskale bio je taj da su brojni Jevreji, ostajući verni judaizmu, stekli solidno znanje o brzo evoluirajućoj evropskoj misli tog vremena, i navikli se na načine razmišljanja koje Haskala, sredstvima koja je imala, nije bila u stanju da izradi.

Naravno da je jaz u oblasti politike i socijalnog dijaloga između jezika Haskale i zahteva savremene misli bio velik, međutim ovaj nedostatak je na najdramatičniji način razotkriven u oblasti umetničke proze. Jedan od ishoda revolucije u evropskoj političkoj i društvenoj misli bio je poziv za realizmom u proznim delima. Narativna proza je trebalo da život predstavi onakvim kakav je on u stvarnosti bio – naročito u problematičnim i nepri-

Klauznera, i S. Halkina.

¹⁶ Ovo je takođe jedan od glavnih razloga zašto je Agnona gotovo nemoguće prevesti kao poeziju (u kojoj je forma suštinska). Međutim, hasidske priče su takođe teške za prevod, a njihova lepota se može pravilno proceniti isključivo u prevodu *Nachdichtungen Martina Bubera*.

jatnim aspektima života – a ovo je uključivalo i verno prenošenje jezika kojim su govorili njihovi likovi. Kada je 1860. Kalman Sulman preveo realistični francuski roman Ežena Sua *Misterije Pariza*, on je koristio jasan biblijski hebrejski da bi preneo govor pariskog podzemlja. Očigledno, jevrejski čitaoci nisu videli ništa loše u tome. Avram Mapu je 1864. objavio svoj realistični roman *Hipokrit* u kome je uveo izvesnu meru jezičkog realizma koja se sastoji u tome da se ličnosti ‘koji se bore protiv svetla’ – protivnici Haskale – služe elementima jezika koji su mešavina Mišne i Talmuda. Šta je Mapu htio sa ovim? Očigledno je za njega pojam Talmuda bio književni odraz jidiša. Jedna od osobina Haskale je bilo i protivljenje jidišu kao pokazatelju tužnog stanja jevrejskog naroda. Mnogi su Jevreji govorili (bar javno) ruski ili nemački i ta navika je u ovom romanu pred-stavljenja biblijskim hebrejskim kog ti likovi govore. Dve su osobine hebrejskog Mišne dovele do toga da služi kao pogodna slika jidiša: hebrejski element u jidišu potiče uglavnom od hebrejskih i aramejskih reči iz Talmuda i Midraša, te su ove reči ubaćene u moderno okruženje, čitaoca podsećale na zvuk jidiša; a pošto su se sve gramatike tog doba bavile biblijskim hebrejskim, hebrejski Mišne se smatrao ‘jezikom bez gramatike’, baš kao i jidiš.

Koreni Šulmanove i Mapuove knjige leže u romantičarskoj fazi Haskale. Šalom Jakov Abramović, poznatiji pod književnim pseudonimom Mendele Mojher Seforim (Mendele knjižar), je sav bio u novom dobu. Među njegovim izdanjima istaknuto mesto zauzimaju prevodi knjiga o Hemiji (1862), Zoologiji (1872) i Ruskoj istoriji (1867. godine). Njegova prva pripovetka, *Naučite da činite dobro*, objavljena 1862. bila je, kako će se ispostaviti, prvi deo njegovog romana *Očevi i sinovi*. To je bila realistična priča (u smislu kako je to tad shvatano), ali su i tok priče i dijalozi dati biblijskim hebrejskim uz tek simboličan dodatak post-biblijskih elemenata. Delo nije zadovoljilo mladog pisca čiji je književni ukus već bio formiran u novom dobu koje je zahtevalo umetničke istine iznad svega, te je on uviđao sav absurd likova iz Zone naseljavanja¹⁷ kako svoja moderna osećanja izražavaju stihovima iz proročkih knjiga. Primetimo da nije arhaičan oblik jezika bio taj koji je vredao ukus ljudi druge polovine XIX veka, (tada nije još postojao živi hebrejski govorni jezik), već jaka veza koju je Haskala književnost uspostavila između biblijskog hebrejskog i biblijskih junaka u njoj. Abramović nije htio da objavi ostatak novele i to je učinio tek po velikom uspehu ruske verzije (prevedene sa hebrejskog manu-

¹⁷ Deo teritorije carske Rusije u kojem je, po dekretu Ekaterine Velike iz 1791, Jevrejima jedino bilo dozvoljeno da se nasele.

skripta) L. Bjenstoka iz 1868. Iste godine su *Očevi i sinovi* u celosti izašli na hebrejskom. Tada je, međutim Abramovič već okrenuo leđa hebrejskoj prozi.

Posle godinu dana čutanja u periodici se pojavila prva Abramovičeva priča na jidišu, *Mali ljudi*. Pisac je počeo da koristi pseudonim Mendele knjižar, poistovećujući sebe sa tada dobro znanom ličnošću iz Zone naseljavanja, putujućim trgovcem religijskim knjigama koji je svojom konjskom zarezom obilazio sela. Iste godine je objavio i *Magični prsten*, navodno prevod sa nemačkog, na izuzetno realističnom jidišu. Tokom narednih dvadeset godina Mendele je objavio mnogo dela na jidišu dajući time pun podsticaj književnosti na jidišu koja je brzo od popularne književnosti za neobrazovane, dobila status jedne od vrhunskih evropskih književnosti. Njegove pripovetke na jidišu su realistične sa jasnom satiričnom notom, a njihov jezik verno predstavlja jezik jevrejskih masa, mada je umetnički stilizovan. Mendele nikako nije prestao da piše na hebrejskom. Nastavio je sa prevođenjem naučnih knjiga, a objavljivao je i članke i pisma u štampi na hebrejskom. Samo je u pripovetkama zamenio jezik. Ali je očigledno da on nije bio srećan što je napustio hebrejski. Godine 1878. je objavio jedno od svojih kapitalnih dela na jidišu – *Putovanja Benjamina trećeg*, a nakon toga je usledila dugotrajna pauza u njegovom pisanju, sve do 1884. godine kada je objavio pozorišni komad na jidišu, *Poziv*. Sledеće godine je u novoosnovanim dnevnim novinama na hebrejskom, *Hajom*, počeo da objavljuje pripovetku *Na tajnom mestu groma* (*Psalmi*, 81:8).

Hebrejski jezik u ovoj priči je u jasnoj suprotnosti sa jezikom Haskale. Umesto korišćenja osobina jezika iz samo jednog perioda, koristio je slobodnu mešavinu elemenata iz raznih epoha. Osnova je biblijska, ali su njoj dodate reči, pojmovi i gramatički oblici iz Mišne, Talmuda, Midraša, bilo da označi pojmove kojih nema u Bibliji, bilo u svrhu stilske i značajnske varijacije. Ovo je spremno prihvaćeno od njegovih savremenika. Mendele je nastavio da piše na ovakvom hebrejskom, te je na njega preveo neke od svojih ranijih dela na jidišu. Zapravo, on nije prestao da piše na jidišu, ali su od tada njegova glavna dela bila na hebrejskom. Ona su brojna i visokog književnog kvaliteta i u njima mnogi vide začetak moderne hebrejske književnosti. Skoro istovremeno su i drugi počeli da upotrebljavaju ovaj mešani, ‘sintetički’ hebrejski, ne samo u prozi već, počev od Bjalika, i u poeziji. Osim orijentaliste Josefa Halevija koji je vodio tvrdoglavu borbu da oživi biblijski hebrejski, svi drugi su prihvatili kao prirodan tok stvari pravilo da u pisanju hebrejskog mogu da se koriste svi njegovi jezički izvori. Ovo je pravilo koje leži u osnovi hebrejskog kog danas govorimo iako su neki filolozi poput Josefa Klauznera zagovarali veći uticaj elemenata Mišne iako postoji rašireno verovanje da elementi biblijskog i hebrejskog

Mišne ne smeju da se dovode u blizak kontakt pri pisanju (ovo se zove ‘jezik raznorodnih vrsta’ – *Levitika*, 19:19). U praksi su različiti elementi i u govoru i pisanju izmešani do te mere da se ne mogu razlučiti. Danas nemamo onaku jezičku mešavinu kao kod Mendelea, niti je ona ista u svim slučajevima; zajednička je ipak mogućnost da se izabere reč, pojам ili oblik ne stoga što ona potiče iz određenog izvora već isključivo zbog pogodnosti da izrazi ideju koju treba da izrazi. Dodatak reči iz Mišne na rečnik značio je znatno uvećanje mogućnosti izražavanja: na oko osam hiljada reči iz Biblije dodato je oko četrnaest hiljada reči iz Mišne. U kasnijim fazama ovo je uvećano sa rečima iz srednjevekovnih izvora, od pijuta sve do 18. veka. Ništa manje nije značajno da, sve dok se verno držalo do biblijskog hebrejskog, nove reči nisu stvarane. Nove ideje su se izražavale kombinovanjem postojećih biblijskih reči. Sada je ovo ograničenje skinuto i vraćen je srednjevekovni običaj da se neophodne reči stvaraju iz hebrejskih pa čak i aramejskih izvora.

Sam Mendele se nikad nije izdigao iznad razloga koji su ga naveli da se vrati pisanju na hebrejskom. Možemo da prepostavimo da ga je na to nagnalo ne samo žaljenje što je napustio ‘Jezik Evera’, već takođe i zlehuda sudbina ruskih Jevreja. U doba liberalnog cara Aleksandra II (1855–1881) jevrejskim industrijalcima i članovima slobodnih profesija su bila odobrena izvesna prava, i rodila se nuda da će pravni položaj Jevreja uopšte postepeno postajati bolji. Ubistvom Aleksandra II na presto stupa njegov sin, Aleksandar III, tvrdokorni reakcionar i mrzitelj Jevreja. Mesec dana nakon njegovog ustoličenja, na Uskrs 1881. godine izbili su pogromi u južnoj Rusiji, verovatno uz znanje i podršku vlade; u svakom slučaju, carska vlada je podsticala talas masovne emigracije Jevreja koji je usledio posle prvih pogroma što je tokom godina dovelo do pomeranja centra svetskog jevrejstva na Američki kontinent, u Zapadnu Evropu i Južnu Afriku. Jedan od rezultata ovog šoka bio je i živa rasprava o budućnosti Jevreja koja se uglavnom vodila na hebrejskom i koja je dovila do pojave novih časopisa i dnevnih novina na hebrejskom. Mendeleova prva priča u njegovom drugom hebrejskom periodu bila je objavljena u jednim od ovih novina i nećemo biti daleko od istine ako nju uzmemo za primer ispoljavanja nacionalnog duha među Jevrejima. Isti je duh naveo neke od emigranata, mahom mlade intelektualce, da odu u Palestinu (tada u Otomanskom carstvu). Ovi ljudi i žene su tu došli sa jasnim ciljem da započnu novi život kakav nikako nisu imali u Rusiji i bili su otvoreni za svaku novu ideju koja će ih udaljiti od asimilacije u Evropi i približiti ih kulturnoj autonomiji jevrejskog života. Pošto su ovi mladi ljudi potpuno prekinuli veze sa svojom prošlošću dobijena je prilika, tako retka u ljudskoj istoriji, da se počne iznova. Novi početak je bio prožet željom za boljim društvom (socijalizmom i sličnim ideo-

logijama) i sa evropskim idejama nacionalizma koji su u Rusiju stigli krajem sedamdesetih godina XIX veka kao posledica bugarskog Rata za nezavisnost.

Taj duh je bio razlog revolucionarnih promena i u umu jednog mlaog ruskog Jevrejina čak i pre početka pogroma. Eliezer Ben Jeuda (Perelman) je rođen 1858. u gradu Lužki u severnoj Rusiji u porodici ortodoksnih Jevreja. Poslali su ga u ješivu iz koje je bio izbačen pošto su ga otkrili kako čita gramatiku hebrejskog od Šloma Zalmana Hanaua (XVII vek)! Tada je otisao da maturski ispit polaže u gimnaziji u Dinaburgu (Letonija), gde se upoznao sa nacionalnim idejama. Započeo je potom, 1878. studije medicine u Parizu, sa namerom da se pripremi za odlazak u Palestinu. U to vreme su u Parizu boravili mnogi politički prognanici iz Istočne Evrope i u razgovorima sa njima on je detaljno razrađivao ideje jevrejskog nacionalizma. Svoje ideje je 1879. izneo u članku *Goruće pitanje*. Ponudio ga je za objavljivanje listu *Hamagid*, jednom od najčitanijih časopisa u Rusiji, ali je bio odbijen sa obrazloženjem da članak nije podoban za objavljivanje. Ponovo ga je podneo, ovog puta Perecu Smoleskinu, uredniku lista *Hašahar* koji je u Beču štampan za rusko tržište. Smoleskin je pokazao više oduševljenja, želeo je da štampa Ben Jeudin članak, jedino je zahtevao da se naslov promeni u *Bitno pitanje* i da on u uvodu članka iznese svoje primedbe na njega. Članak se pojavio tačno dve godine pre pogroma. U njemu Ben Jeuda razvija teoriju jevrejskog nacionalizma (smislio je hebrejsku reč za to) naglašavajući potrebu naseljavanja Jevreja u Palestinu u velikom obimu – ne da bi se sačuvao narod i da bi mu se povratio ponos (čini se da se čak ni on nije još uvek usuđivao da to jasno kaže), već da bi se spasla književnost na hebrejskom! U skladu sa evropskim viđenjem nacionalizma koji je jezik smatrao glavnom osobinom nacionalne samosvojnosti, on polemiše sa onima koji osporavaju postojanje jevrejske nacije: "Imamo jezik na kome čak i sad možemo da napišemo što god zaželimo, a takođe imamo i mogućnost da ga govorimo ako to želimo." Nakon ostvarenja njegovog plana naseљavanja, "Palestina će biti centar nacije i oni koji žive van nje će znati da njihov narod živi u sopstvenoj zemlji, jer on tamo ima sopstveni jezik i književnost; jezik će takođe procvetati: javiće se mnogi pisci na hebrejskom, jer će tamo biti književnog jezika koji će pomoći onima koji pišu kao što je to i u književnostima drugih naroda."

U ovom članku po prvi put nalazimo izraženu vezu između jevrejskog nacionalnog pokreta i hebrejskog jezika. Ben Jeuda je zdravorazumski shvatio da u modernom jeziku nema mesta *diglosiji*, uporednoj upotrebi dva jezika zbog različitih zahteva društvenog života, te da Jevreji moraju da prođu kroz proces kroz koji su evropski narodi prošli vekovima ranije, kada su odustali od latinskog i umesto njega počeli da koriste svoje

govorne jezike. Jedinstvenost Ben Jeudinog poduhvata se ogleda u tome što su do njega sve situacije diglosije bile rešavane proširenjem uloge govornog jezika koji je preuzimao ulogu pisanog, dok je u ovom slučaju pisani jezik proširen na govorni. Ova razlika je bila uslovljena stanjem jevrejskog naroda: u to doba pisani hebrejski je bio ujedinjujući faktor, a govorni jezici su razjedinjavali. Cim počne da se razmišlja o nacionalnom rešenju jevrejskog problema, automatski se javlja potreba za zajedničkim jezikom na kom će se odvijati život u zajedničkoj domovini. Genijalnost Ben Jeude leži u tome što je prepoznao da taj jezik mora da bude hebrejski, jezik koji čuva sva istorijska sećanja naroda i jedini oko koga svi mogu da se slože i ujedine.

Njegova ideja je lagano zadobijala pažnju vođa nacije. Skoro svi hebrejski pisci tog vremena, uključujući i Mendelea su prvobitno odbacili ideju za preporod govornog hebrejskog; još je 1895. Hercl u svom *Judenstat* napisao da nema govora o tome da hebrejski postane državni jezik jer ga ljudi nisu poznavali: „Ko to među nama poznaje hebrejski toliko da bi, na primer, mogao na njemu da kupi voznu kartu?” Cionistička organizacija je dugo bila gluva za ulogu hebrejskog, kao jezika nacije. Čak je i Jehiel Mišel Pines, koji je kasnije postao verni saradnik Ben Jeude, ideju o oživljavanju govornog hebrejskog nazvao "nadom po božnih" koja ima male šanse za ostvarenje. Ben Jeuda je, međutim, odmah prionuo na ostvarenje svoje životne zamisli. U uvodu svog kapitalnog rečnika on nam prikazuje kako je prvi put progovorio hebrejski u jednom pariskom kafeu i kako se čudno tada osećao, jer "su se tajanstveni zvuci ovog drevnog, mrtvog istočnjačkog jezika mešali sa zvucima živog, veselog, bogatog francuskog..." Njegov sagovornik u ovoj prvoj konverzaciji na hebrejskom verovatno je bio M. Zundelman, učitelj iz Palestine od koga je Ben Jeuda saznao da se u Palestinu hebrejski među Jevrejima koristi kao jezik trgovine na pijacama, te da preovlađuje sefardski izgovor.

Kada je 1881. Ben Jeuda stigao u Palestinu, uvideo je da može da govoriti hebrejski, jer su ga mnogi delimično i govorili u određene svrhe. Ali je Ben Jeuda digao glas zahtevajući nešto mnogo više od povremenog govorenja hebrejskog. Želeo je da ljudi govore isključivo hebrejski i u svojim domovima – drugim rečima, želeo je da diglosija prestane. Ovo uopšte nije naišlo na razumevanje kod većine javnosti. On je u svom domu, sa svojom ženom, sa kojom se oženio na putu od Francuske do Palestine, isključivo govorio hebrejski iako ga ni ona nije tad dobro znala. A kada mu se 1882. rodio sin, on ga je odgajio isključivo na hebrejskom. To znači da je i dečakovo majci zabranio da sa njim govoriti (našao je dadilju koja govoriti hebrejski). Njegov prijatelj Pines ga je upozorio da će mu dete odrasti u idiota!

Nije još bilo istraživanja da bi se doznao do koje je mera navika povremenog govorenja hebrejskog doprinela postepenom prihvatanju hebrejskog kao jedinog jezika u opštenju; ima razloga da verujemo da je u sefardskim zajednicama došlo do takve postepene promene. Ali neuspeh Ben Jeudinih zahteva je potvrđen informacijom potkrepljenom iz različitih izvora da je 1902. godine hebrejski u Jerusalimu govorilo svega deset porodica. Ben Jeudina ideja koja je konačno donela željeni rezultat bila je ona o uvođenju hebrejskog kao jezika obrazovnog sistema. Hebrejski se naravno učio u palestinskim školama kao jezik književnosti, ali se predavalo na jeziku kojim je govorila ta određena zajednica ili na nekom od evropskih jezika. Ben Jeuda je počeo da predaje 'Hebrejski na hebrejskom' u školi Alliance Israelite Universelle. Sličan eksperiment je tamo već bio izveo Nisim Behar, ali bez ideoološke potke nacionalizma.

Ben Jeuda je nakon kratkog vremena zbog svoje bolesti morao da prestane da drži predavanja pa se posvetio radu na štampanju sopstvenih novina u kojima je nastavio da dejstvuje u pravcu uvođenja hebrejskog u škole.

U ovom trenutku u Palestinu stiže *Bilu*¹⁸ grupa koja je bila elita Prve alije i, ideoološki gledano, grupa sa najjasnjom nacionalnom svešću. Dok su još bili u Rusiji, u Ben Jeudinim novinama su čitali o njegovoj borbi, i poslali su pismo podrške njegovoj ideji oživljavanja hebrejskog. Po njihovom dolasku u zemlju, Ben Jeuda im je poželeo dobrodošlicu člankom *Građani, a ne stranci*. Oni su prihvatali njegove ideje i kada su prve 'kolonije' stvorene, krenulo se sa uvođenjem hebrejskog kao jezika na kom se predaje u školama, i to već 1890. Saznajemo da je u svim kolonijama u Galileji u školama primenjivano pravilo 'Hebrejski na hebrejskom'. Bilo je podosta teškoća i hebrejski nije svuda prihvaćen kao jezik na predavanjima, posebno pošto su doseljenici, pa i njihove škole, zavisili od materijalne podrške jevrejskih organizacija iz inostranstva, a one su težile da u školama za koje su davale donacije glavni bude jezik zemlje iz koje su oni bili. U celini, međutim, sistem je lagano oživljavao i poprimao jasan oblik ojačavajući se stvaranjem hebrejskih vrtića (1898) i srednjih škola. Gimnazija Herclija u Tel Avivu osnovana je 1906. godine, a Hebrejska gimnazija u Jerusalimu dve godine kasnije. Treba da se podsetimo da prvi učitelji na hebrejskom nisu bili školovani za to, nisu imali udžbenike na hebrejskom, a povrh svega predavali su na jeziku koji i sami nisu perfektno znali i u kom je još nedostajalo puno reči.

Nedostatak reči se dosta osetio na početku ovog perioda. Dokle god je hebrejski bio ekskluzivitet onaj koji je njim pisao je mogao da se uzdrži od po-

minjanja nečega za što nije znao odgovarajuću hebrejsku reč, mogao je da je opiše sa nekoliko reči, ili pak da koristi stranu reč. Ali neko ko je hebrejski svakodnevno koristio za govor i pisanje zahtevao je kratku i tačnu hebrejsku reč za svaki pojam, a što se hebrejski više uvlačio u govoru naviku učitelja i đaka, veća je bila i potreba za rečima. Deo ove nestašice mogao je da se nadoknadi pretraživanjem izvornih dela jezika, naročito Talmuda. Mnoge reči za koje se pre perioda govorog hebrejskog mislilo da nemaju nikakvu važnost, sada su se pokazale izuzetno korisnim, te su sa malim izmenama u značenju mogle da se usvoje za upotrebu u govoru. Ben Jeuda lično je predvodio ovaj poduhvat: 1903. godine je objavio rečnik manjeg obima, a od 1908. nadalje je stampao svoj kapitalni *Thesaurus Totius Hebraitatis* ('Blago celokupnog hebrejskog jezika'), koji je nastao nakon istraživanja na stotine knjiga iz svih perioda hebrejskog. Nakon Ben Jeudine smrti, rad na rečniku je nastavio M. Z. Segal, a najvećim delom N. H. Tur-Sinaj, sve do njegovog završetka (16 tomova i oko osam hiljada strana) 1958. godine. Sam Rečnik ni izbliza nije iscrpio sve ono što se iz književnosti prethodnih pokolenja moglo uzeti za današnju upotrebu. Neki noviji rečnici su mu dodali dosta toga, a Hebrejska akademija za jezik jepod vođstvom Z. Ben-Hajima na stalnom zadatku stvaranja sveobuhvatnog Akademskog rečnika u kom će konačno biti moguće naći sve reči koje su ikada postojale u hebrejskom. Ipak, toliko je mnogo novih izuma i ideja i teško možemo da očekujemo da ćemo za sve njih naći odgovarajuće izraze u jezičkim izvorima, te potreba za stvaranjem novih reči još uvek postoji. Ben Jeuda je bio neumorni tvorac novih reči i mnoge reči koje su danas sasvim uobičajene u našem govoru, one koje opisuju rečnik, novine, ručni sat, modu, peškir, su njegovi izumi.

Između 1900. i 1910. mladi parovi koji su završili školu na hebrejskom i čiji je hebrejski bio tečan i prirođan su počeli da sklapaju brakove. Tada su počela da se rađaju i prva deca u porodicama gde se govorio samo hebrejski, a ta deca su rasla u hebrejskom okruženju bez posebnih muka i nagovora. Oni su bili prvi ljudi koji su nakon 1700 godina znali samo hebrejski i ni jedan drugi jezik.

Hebrejski je ponovo bio živ jezik.

*MORAŠA 3, časopis za jevrejsko versko nasleđe
Biblioteka NER MICVA
S engleskog prevela Dušica Stojanović – Čvorić*

Chaim Menachem Rabin (desno)

¹⁸ Skraćenica od "O kućo Jakovljeva pusti nas da odemo" Isaija, 2:5

Vladimir Todorović

Joseph zvani Joe Filmska priča

O muzičkom umetniku Jozefu Hajošu, koga je moguće naći pod raznim imenima, József Hajós, Jozef Hajoš, Joseph Hajoš, Joe Hajoš, Jenő Hajós i Joé Hajos u nas retki nešto znaju. Najčešće ništa. Na objektivne okolnosti se nataložiše nebriga i nemar, toliki nam svojstveni pratioci i onoliko dobrog juče učinjenog.

Nije nužno, međutim, uzeti svu krivicu na sebe. Veći teret mogli bi da ponesu Francuzi. Ni kod njih stvari ne stoje bolje po istom pitanju, a Hajoš ili Hajoš, svejedno sasvim, zadužio ih je prilježnjim i uspešnim radom. Očito i skromnošću. Bilo bi drugačije da je umešnije skretao pažnje na sebe. Ostala je za njim brazda i u Mađarskoj. Ne mala. I? Ništa. Moguće ga je kao Joe Hajoš, József Hajós, Joé Hajos i József Hajós naći na skoro obaveznom mestu susreta znatiželjnika savremenog sveta, slobodnoj internet enciklopediji. Wikipedia piše o njemu, na nemačkom i francuskom, ali... Tek od nedavna stoji tačna godina njegovog odlaska s ovog sveta. Pisalo je 1982. Nije 1982. Ispravljen je na 1984. Obaveza mi je da kažem kako propusta ima i na stranicama teksta pred vama, iako sam pokušao da što vernije predstavim život ovog stvaraoca, pomažući se brojnim dokumentima i pojedinim svedočenjima. Ipak, nisam uspeo sve da razotkrijem.

Naglašavam, međutim, to da sam sebi strogo ograničio slobodu dok sam, po svom nahođenju, povezivao određena dešavanja, kako bih sačinio ovu biografiju. Uostalom, sve i da sam htio vlastitoj uobrazilji više da dopustim, ne bih imao to gde da smestim. Jozefov/Joškin/Zoov život bio je kao riznica.

Šta iznosim sebi u odbranu, za izlete u fantaziju?

Pre svega, vihor Holokausta odneo je najveći deo njegove brojne novosadske porodice i, bez obzira na iskazanu ogromnu volju i dragocena svedočanstva, za ovu knjigu nije bila dovoljna pomoć nevelikog ostatka njegove familije. Razlog? Pa kada je Jozef ili Joška, a posle Žo, nestao na više decenija iz života svojih nećaka, bile su odveć male, tako da su Marija (odavno već udato Fevr) i Vera (isto, već odavno udata Teodorović) o stricu znale samo onoliko koliko su sezala sećanja njihove majke, Katalin udata Hajoš, devački Kicveger. Opet, kada se naprsto neverovatan slučaj pobrinuo da sastavi određene okolnosti ili Bog, šta li već i ko li već, te su se Vera i Marija srele sa Jozefom ili Joškom ili... Žo je bio već ophrvan zavidnim godinama. Razume se, u ovim

prilikama se nije sve svodilo jedino na to da pred njih podastire svoje uspomene.

Zahvaljujući još nekim dobrotama i razumevanjima rekonstruisao sam, ponavljam, nipošto bez grešaka i pojedinih proizvoljnosti, Jozefov/Joškin/Zoov život i stvaralaštvo.

Nesebičnu pomoć mi je pružio Saša Cakić iz Vecikona, te je ovo izvrsna prilika da mu se zahvalim. Najiskrenije, ništa bez njega.

Istraživanje mi je ljubazno dopustio i Deutsche Nationalbibliothek Deutsches Exilarchiv 1933-1945. iz Frankfurt-a.

Priskočila mi je u pomoć i Boglarka Ilyes iz Országos Széchényi Könyvtár iz Budimpešte. Veliko hvala.

Ništa, takođe, bez Jovane Todorović, po pitanju razumevanja mog stalnog generalnog sponzora.

Neoprostivu grešku bih načinio kada se ne bih zahvalio na predusretljivosti Tomislavu Halbrohru iz Subotice i Novosađaninu, prof. dr Ferencu Nemetu. Omogućili su mi u velikoj meri da svoju knjigu obogatim.

Počastovan sam bio i saradjnjom sa Josiane Sberro iz Pariza i mag. Dr Monikom Kornberger iz Redaktion Oesterreichisches Musiklexikon online iz Beča, a dužnik sam i Barbari Panić iz Jevrejskog istorijskog muzeja iz Beograda, Miodragu Mikoviću iz Novog Sada, Vladi Ruskiju iz Sremske Kamenice i Rafaelu Kamhiju iz Liona. Neizostavna obaveza mi je da izrekнем sledeće izvinjenje.

Jozef Hajoš, Jozef Hajoš, Joseph Hajoš, József Hajós, Joe Hajoš, Jenő Hajós, Joé Hajoš, Joška ili Žo je imao dugu i plodnu karijeru i, samim tim, kraj njega su se u raznim prilikama nalazili onoliki vrhunski znalci svog posla, čija je imena izostavilo moje neznanje. Eto, naveo sam ih onoliko, a to su, objektivno sasvim, tek nekolicina Jozefovih/Joškinih/Zoovih prijatelja, poznanika, saradnika i dobročinitelja. Većine nema.

Molim da mi se oprosti na neobaveštenosti.

Jozef/Joška/Žo je zavredeo boljeg biografa od mene.

Autor

Opredelio sam se da predstavim Jozefa ili Jošku, a dugih godina posle Žoa, najpre polazeći od onog što sam istrgnuo iz njegovog rodoslova.

Bio je Jevrejin. Rodom iz Melenaca, potom Novosađanin. Posle osamnaeste bilo ga je posvud po Evropi. Ime mu je kružilo i van nje. Najduže se zadržao u francuskoj prestonici, gde je došao kao Džo i postao Žo. Preminuo je u Sent Lo la Foreu (Saint Leu la Forêt)¹.

Počinjem od njegovog oca, Julija Hajoša.

Za familiju i prijatelje bio je Đula. Između dva rata je slovio kao jedan od najvažnijih poslovnih ljudi Novog Sada. Njegov otac Avram Šif dao mu je priliku da nastavi posao, proizvodnju onda vrlo tražene robe, džakova, ponjava i kanapa.

Avram je Đuli poverio vođenje fabrike, osnovane 1895, kada je čak i u njemu bliskim krug-

vima podizanje takvog pogona smatrano nepromišljenoču, sigurnim putem u propast. Isti su mu neku godinu docnije odavali priznanje za dalekovidost, mudrost i odvažnost. Fabrika je vrlo brzo dobila na znatno širem značaju od gradskog i smatrana je važnim novosadskim iskorakom u industrijalizaciju, granu u zapećku austrougarskog carstva.

Od dobrog posla Avram je napravio izuzetan, a Đula ga je nadmašio!

Za Avrama je važilo i to da je znalački koristio sve što je nosilo novo doba, svaku novinu. Između drugih i tek postavljeni prugu Budimpešta-Beograd. Presecala je i Novi Sad, na čijoj je željezničkoj stanici utovarivana i njegova roba.

Đula se pokazao još veštijim, domišljatijim, promućurnijim i spretnijim od oca. Uostalom, bio je i obrazovaniji, dakle ne majstor kao Avram, te je naučeno u školama primenjivao u poslu, takođe se bespoštedno ulažući. Odlikovao ga je i dar da se u poslovima odlično snalazi i fabriku je učinio još cenjenijom.

Pažljivi čitaoci su uočili različita prezimena oca i sina. Šif i Hajoš. Poznavaoci nemačkog jezika i mađarskog će naći sličost. Objasnjenje leži u tome da su ondašnji propisi omogućavali da se mađarizuju nemačka prezimena i porodica je rešila da se odrekne raniјeg, ali ne u potpunosti. Prezime je ostalo, što bi se reklo, tu negde. Na nemačkom jeziku reč *schiff* označava brod, na mađarskom je *hajós* mornar.

Sa Rozom, devojački Šefer je Đula dobio trojicu sinova u Melencima. Nandora 1903, Ernea 1905. i Jozefa 1907. Bračnom paru Hajoš su Melenci bili usputno stajalište, tokom selidbe iz Vespresa. Preko Bezdana su dospeli do Banata, otud u Bačku.

Čerka Aranka došla je na свет 1910. Rodila se u Temerinu, takođe prolaznoj stanici Hajoševih do Novog Sada i do Avrama.

Đula je, kao što je već kazano, razvijajući posao uspeo da se uvrsti među ozbiljne partnere pojedinih evropskih kudeljarskih firmi, a otvorio je i ekspositure preduzeća "Schiff", u Beogradu, Budimpešti i Beču. Ekspanzija je, u godinama posle Velikog rata, nalagala da se proizvodnja uveća i na ogradi stare fabrike je osvanuo lokot. Podigao je novu. Tržište je postalo zahtevnije i nije bilo druge nego da nikne savremenija, odgovarajućih kapaciteta.

Pošto je sve u vezi sa novom fabrikom zaokružio, najstarijem sinu Nandoru je sve više poveravao brigu o poslovima.

- Zbog čega sam ga onoliko školovao, ako ne zato da me prestigne, objašnjavao je. Ostatak svoje ogromne volje i zamisli Đula je imao na pretek i rešio je da ih iskoristi na drugim poljima i, kako u svojoj generaciji nije bio jedini takav da je i finansijski dobro potkovani, našao je istomišljenike da se sajmom okiti i Novi Sad.

- Velik grad, a bez sajma! To ne ide, uveravao je i na ostvarenju svoje zamisli je vredno i uporno radio.

Bio je i uvažen pripadnik masonske lože B'nai Brith, jednakako kao i gradske trgovačko-zanatske komore. Kako sebi nikad nije dopustio da bude tek prisutan, šta drugo nego da su ga respektivali. Prevashodnom obavezom smatrao je aktivnost.

- Pa zbog čega si se negde učlanio, ako ćeš samo da sediš i čutiš?

Na isti način se ponašao i u novosadskoj jevrejskoj opštini. Početkom tridesetih je započeo rad i na tome da se, nedaleko od centra grada, podigne utočište za stare i siročad², za članove ove zajednice. Taj zahvat je, uz druge, nalagao i značajna materijalna ulaganja i, prilikom predočavanja svoje ideje, odmah je izneo spremnost da uveliko finansira gradnju doma. Projektovanje objekta je poverio Nikoli Handleru i, da nije tek onaj koji obećava već čovek od reči, prihvatio se tog da izmiri sve obaveze prema arhitekti.

Od svih svojih saradnika i izvođača radova je tražio da dogovoren poštiju u minut, isto kao što teku isplate. Njegove takođe. Već 1933. je u utočište primljeno prvih šezdesetak starijih štićenika. Na ovome se nije stalo i 1938. je za isto toliko mališana bez roditelja domu pridodata jednospratno krilo. Između drugih Đulinih darivanja je ostalo zapisano i to da je za Roš Hašanu, na račun Doma, uplatio još sto hiljada dinara!

Dom je bio u funkciji do 1944. godine, kada su okupatori sve štićenike predali ustašama u Sremu, dok je zgrada doma, na uglu današnjih ulica Maksima Gorkog i Vojvodanskih brigada, po oslobođenju Jugoslavije nacionalizovana, da bi je Srbija prodala.

- Neka im se nađe, neće smetati.

Tolika marljivost, prilježnost i širokogrudost su, jasno, bili zapaženi i van jevrejske zajednice i Novog Sada, pa je vest o tome da je odlikovan Ordenom svetog Save IV reda primljena kao nešto što se jednostavno moralо dogoditi.

Pa ko drugi nego Đula!

Srednji sin Erne nije pokazivao da ima smisla u istom smeru kao Nandor. Školovao se u drugom pravcu i privukla ga je filmska umetnost. Ocu to nije bilo po volji, ali je pod pritiskom sinovljeve ambicije i Rozinih molbi, teška srca prihvatio da bude ubeđen. Uvažio je Erneovu želju da se odseli u Budimpeštu, da se oproba u jednom od tadašnjih evropskih filmskih centara.

Svom ženskom detetu, u skladu sa ondašnjim običajima, nije namenio poslovnu karijeru, s tim da Aranku nije video ni kao buduću domaćicu. Završila je građansku školu. Da se zaposli ne mora, da ostane neobrazovana nije dolazilo u obzir.

Velike nade, što se biznisa tiče, polagao je i u najmlađeg sina. Jozef je, za ukućane, porodične prijatelje i svoje drugove bio Joška. Kao učenik izuzetan. Škola mu je išla od ruke, ali i mnogo čega još. Ispred svega, ipak, bili su klavir i fudbal. Besprekorno je svirao, a postao je i igrač bez koga se nekih godina nije mogla zamisliti juniorska ekipa novosadskog Jude Makabija.

Joškinom pijanističkom talentu i onom fudbalском je Đula, ipak, pridavao manju pažnju.

- Guraj školu, za ostalo ćemo lako - umeo je ne jednom Joški da kaže.

Kako je najstariji Hajoš tih godina značajan deo vremena provodio sa ljudima iz građevinarstva, priželjkivao je da Joška negde u okviru ove branše nađe sebi budućnost.

Ovde stižemo do toga da je važno navesti kako je Đulinu prirodu krasilo i to da su svi u familiji, pa i neki izvan nje, znali da je njegova morala da se sluša bez pogovora. Jedino je tako kako je rekao. Druge nema i tačka!

Iznenada, sasvim neočekivano, dogodio se lom i najednom je Đula prestao da bude kakav je ranije bio, pričljiv i strpljiv, onaj koji ponavlja argumente i tvrdoglavu sipa nove, sve za ljubav toga da sagovornika uveri u valjanost neke zamisli. Ostao je i radan i od reči, ali se izmenio utoliko što se pretvorio u nedruželjubivog i sebidovoljnog, a nije bila retkost da je skoro svaki razgovor brzo završavao.

Ni oni kojima je bliža tuđa bašta od vlastite nisu uspevali da odgonetnu razloge tako naglo i tolikoj promeni. Finansijski je kod Hajoševih sve ostalo kao pre, a nagađalo se da je čak još bolje. Nandor se umešno starao o kapitalu, a i Erne je javljaо da mu je dobro među filmadžijama, baš odlično! Za razliku od njega, Aranka se nije snašla u braku sa pilotom Antalom Pintarom. Dobili su crku Doreteu, s tim da dolazak prinove nije popravio odnose među supružnicima. Na njeno zadovoljstvo je posle nekog vremena usledio razvod, što je razvedrilo sve Hajoševe, pa i njoj i Tei naklonjenog izvesnog policijskog agenta Dušana Stojanovića.

Eeee, ako povod nije ni u Arankinoj rastavi, u čemu li je ili u kome, zaboga – kopkalo je ljubopitljive. Nije, valjda...

Jeste!

Pred ocem se, od tog nekog dana Joškino ime nije pominjalo i za ranu na Đulinoj duši nije bilo leka. Najmlađi sin ga je izneverio!

I ne samo mene! Poigrao se našom kućom - samo jednom je grmnuo!

Evo kako je bilo.

Kada je Joška maturirao, priređen je svečani ručak i to je ostalo svima u porodici u sećanju kao da je bilo juče. Šta drugo nego da se slavi, pošto je jedna velika etapa završena. Sada se valjalo dogоворити о narednoj, o Joškinom nastavku školovanja. Nešto je već preduzimljivi Đula perfektuirao. Ići će Joška u Beč.

Za ručkom je otac saopštio da se sa sinom sporazumeo o tome da je kucnuo čas da sa fudbalom završi i da mu muzika ostane za slobodne sate. Razume da Joška voli klavir, podržava čak tu njegovu ljubav, ali i za sviranje će imati vremena na pretek bude li nastavio dobro da uči i bude li posle vredno radio. Fudbal je, Đuline su reči, za one koji ne umeju ništa drugo od svega ostalog i neka ih, neka jurcaju za loptom. Arhitektura je za

Jošku! To je nešto! Ne klavir! Fudbal da se i ne pominje.

- Tačno je da moj sin nije baš od srca primio tu želju kada smo pre neki dan pričali o njegovoj sutrašnjici - dodao je za ručkom Đula više kao usput.

Iza tog je nekoliko puta podvukao da se njegovom mišljenju i želji Joška nije ni protivio:

- Doneće mu arhitektura, videće već, mnogo dobrog, za razliku od muziciranja i sporta. Kako od klavira i fudbala da obezbedi bilo kakvu sigurnost, a da još ne govorim o tome da će se jednog dana oženiti. Biće i dece i prema njima se mora biti posebno odgovoran, pa i ostalim u porodici. Uostalom, od njega s pravom očekujem da bude među našim porodičnim stubovima. Nadam se da sam mu primer.

U sebi, po svoj prilici, Đula je mislio i to da je za Hajoševe sasvim dovoljno što se jedan član opredelio za neizvesnost, večitu pratilju umetnosti.

- Pa šta sam sa Erneom mogao, kada su svi onoliko navalili da popustum.

Međutim, uzdao se, ne bude li Erneu dobro išlo, ma umetnost je to i nisam siguran koliko je u njoj sigurnosti, Nandor i, koliko sutra, Joška će mu priteći u pomoć.

Za budućeg arhitektu je bilo sve uštimano da bolje nije moglo da bude. Đulin poslovni partner iz Beča je javio da je za studenta našao stan, da je u njemu sve cakum-pakum sređeno. U jednoj od dve sobe je i pijanino, kada mladić već toliko voli muziku. Imaće i kog da mu kuva, da mu pere i pegla. Na Joški je, dakle, samo da uči. Biće i para. Slaće ih Đula, a u Novi Sad neka dolazi kada mu obaveze to budu dopustile. Prvo škola, posle sve ostalo. Da tako bude dok ne diplomira, pa će se onda za istim stolom, za još svečanijim ručkom od maturskog, mudrovati o tome kako će dalje.

- Hej, imaćemo arhitektu! U to ime... – završio je Đula onaj maturski ručak, podigao čašu i još jednom nazdravio.

Pisma su posle putovala s jedne strane na drugu, ređe se govorilo telefonom, s tim da nije bilo ni jednog znaka, ni najmanjeg, o tome da se u Beču ma šta nepredviđeno dešava. Obuzetog svojim poslovima je Đuli bilo dovoljno samo da povremenno pita ukućane da li je sve kod Joške u redu i da li mu je nešto potrebno, pa bi se predavao novim obavezama, čim bi mu Roza, Aranka ili Nandor odgovorili da ne treba da brine.

- Dobro i kažete, baš svašta od mene! Samo se stalno raspitujem. Kao da ne znam koga smo poslali na studije. Ta Joška je to!

Telegram iz Beča da je diplomirao, međutim, upućen 1928, porazio je Đulu! Smlavio ga je. U njemu je pisalo da je Joška završio konzervatorijum, odsek teoriju muzike! Diplomu mu je potpisao više nego ugledan profesor Kamilo Horn (Camillo Horn).

Niko ne zna da li su, eventualno, mama, braća i sestra tajili pred Đulom da su načuli to da se Joška

opredelio da ne studira po očevoj želji, te da su ga dar, mladost i nedovoljna promišljenost odvukli u muziku, umesto na arhitekturu!

To, uostalom, više i nije bilo važno, a pogotovo danas nije važno.

Po primitku telegrama, Đula danima u kući nije ni reč progovorio. Ni ostalima nije bilo do priče. Ne samo s njim, a i kada bi je nekim povodom zapodenuli, začutali bi čim bi se otac pojавio na vratima.

Posle desetak dana je prozborio da očekuje istog popodneva da se svi iz porodice okupe za stolom, pošto će se govoriti o Joški. Bilo je to prvi put da mu je pomenuo ime, od dana teleograma i vesti o diplomi. Ukućani su znali unapred da razgovora neće biti i da će govoriti jedino Đula, kao i to da im predstoji novo neveselo popodne.

Niti je pravio uvod, niti se vraćao na ono što je pisalo u telegramu iz Beča. Samo je kratko rekao svoje i posle te dve rečenice se digao iz fotelje i otišao u šetnju, iz koje se nije vratio dok nije palo veče.

Iako su se više puta uverili da Đulu kralji i prekost, izrečeno ipak нико nije očekivao. Sedeo je zavaljen, najpre gledajući u pod, pa potom svakog od prisutnih u oči, želeći valjda da upozori da mu se niko ne protivi i glasom koji ne trpi da se bilo ko na njegove reči nastavi prozborio:

- Joška za mene više ne postoji. Odričem ga se!

Roza je neutešno zajecala, Aranka joj je odmah prišla i čvrsto je zagrlila, dok su ostali piljili svako na svoju stranu, ne usuđujući se da prozbore ni kada se čulo da je Đula tresnuo uličnim vratima.

Govori se da je presuda bila javna, da je Đula dao anonsu u novine. Da svako zna da za njega, jednostavno, najmlađeg sina nema od tog i tog dana!

Tako se i desilo.

Ne da se nikad više nisu sreli, već nikad više ni reč nisu progovorili!

Život je, eto, bacio Jošku daleko od grada njegovog detinjstva i mladosti, a strašna vremena su četrnaest godina kasnije donela užas, u takozvanoj Raciji, služimo li se eufemizmom. Reč racija ne znači pokolj. Ni u jednom rečniku.

Kao još mnogi gradovi u Bačkoj i Novi Sad je zavijen u duboku crninu početkom 1942. godine. Tada su zauvek nestali i skoro svi iz dve kuće u Guslarskoj ulici, u kojima su živeli Hajoševi.

Pojedini dokumenti navode da je vodom mađarske fašističke žandarmerije, komandovao poručnik Šandor Kepiro (Sándor Képíró)³. Bio je nadležan da sa potčinjenima na gubilište odvede i nesrećnike iz ovog dela dela grada⁴.

Kepiro ili, ko zna, možda neki drugi monstrum, naredio je patroli da u ledeno jutro potrpa u kamion i Hajoševe, prestrašene Rozu i Đulu, Erneu i njegovu suprugu Editu, Nandorovu porodicu, kao i Aranku i njenu čerku⁵.

Od Katalin, Nandorove žene je o tom danu ostala sledeća priča, u sećanju Marije Fevr:

- Moj otac, govorila je mama, zapomagao je pred žandarima i išao od jednog do drugog, moleći krvoloke da barem puste decu. Neki se smilovao i prema domaru nas gurnuo, uplašene i uplakane sestrice i mene. Na jedvite jade čovek nas je više vukao prema svom stanu nego vodio, da bi se onda desilo drugo čudo! Mama je kroz suze, na mađarskom, izmolila istog 'perjara', kako su zvali žandare, da nas sustigne i još jednom poljubi.

Porodica je živila u dve kuće i delilo ih je zajedničko dvorište, a i pred vratima Đuline je stražario perjar. Dok je Katalin grlila devojčice, promrmljao joj je da s njima pobegne kroz dvorište.

Na ulici je vladao neopisiv haos oko kamiona. Policajci su kundacima gurali u kamion nesrećnike, poneke tukli, urlalo se, psovalo, vapilo... Čula se i Aranka kako kumi da makar Teu ne vode, ali... Ništa nije vredelo. Kad su ih sve uterali, kamion je krenuo prema Dunavu. U zbrici i pometnji su zaboravili na mamu i nas. Do jutra smo probdele u podrumu. Domar je nekoliko puta silazio, donosio nam vode i nešto da pojedemo, svaki put preklinjući nas da ćutimo – upamtila je Marija reči svoje majke.

Preživeli, koji samo pukom srećom nisu stigli na red pred dželate na dunavskoj obali, su posle Katalin pričali da su videli Hajoševe, naterane da polugoli trče po snegu i ledu, tu nedaleko od Stranda, na fudbalskom igralištu.

Posle su odjeknuli rafali.

Bio je to treći, poslednji dan Racije, 23. januar 1942. godine.

¹ Sent Lo la Fore (Saint Leu la Forêt) je parisko predgrađe, dvadesetak kilometara udaljeno od Jelisejskih polja.

² Dom je bio u funkciji do 1944. godine, kada su okupatori sve štićenike predali u Srem, ustašama, dok je zgrada doma, na uglu današnjih ulica Maksima Gorkog i Vojvođanskih brigada, po oslobođenju Jugoslavije nacionalizovana, da bi je Srbija prodala.

³ Šandor Kepiro bio je okrivljen 1943, 1946. i 2011., za učešće u masakru, u Novom Sadu, 1942. i na prva dva procesa je osuđen na zatvorske kazne, da bi pobegao iz zatvora po izricanju prve, dok mu je posle suđeno u odsustvu, a 2011. je oslobođen u nedostatku dokaza.

⁴ Aleksandar Veljić, rad *Istina o Novosadskoj raciji*.

⁵ U listu "A Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője", iz 1943. godine, objavljeno je da je advokata Palaj Belu angažovala Kicveger Katalin, supruga pokojnog Hajoš Nandora, da od nadležnih traži potvrdu da se od 23. januara 1942. proglaše pokojnim Hajós Roza, Gyula, Ernő i Nandor, Sztojanovics Aranka i Pintar Dorothea. Navodi se da je istog dana u Novom Sadu ubijena i Schwarz Edit, supruga Ernea Hajoša.

Vitomir Teofilović

Kasni život muškaraca

LOM, Beograd, 2022

Kasni život muškaraca čine dvadeset dve priče, dovoljan tematsko-motivski okvir da se život osvetli iz raznih uglova. Tu razuđenost najavljuju već naslovi priča: *Lepa si, Mala noćna škola flerta, Ilustrovane žene, Put kući, Priča za ljubavnike, Soba za dnevni odmor, Cipele ozbiljnog čoveka, Žena koju nisam dočekao, Telo, Kasni život muškaraca, Ostatak sveta...*

Naslovi impliciraju poetsko-muzičku a ne arhitektonsku strukturu teksta. Drugim rečima, knjiga nije komponovana oko nekog centralnog motiva već se isti motivi variraju na razne načine. Jedan od sržnih fokusa je, filmski rečeno, flash-back, retrospektivna autoprojekcija života glavnih junaka. Alternativni potencijal proživljenog iskustva, šta bi bilo da je bilo, bliži je fikciji nego realnoj projekciji, ali veće ili manje nezadovoljstvo proteklim životom i trenutnim stanjem je neodoljivo izazovno. U realističkoj vizuri priziv sećanja naoko je jednostavan zadatak, no Todorov se nije opredelio za objektivizam, za verizam bilo koje vrste. Postmoderne poetike poimaju verizam kao naivu i realističku motivaciju senčene samo ironijskom distancicom pisca, bilo da se iskazuje ja-formom ili trećim licem, već i autoironijom samih likova. Preplitanje običnog i neobičnog, realnog i imaginarnog, semantičko-poetička je odlika Todorova. Ovde je neobičavanje samo uzgred u funkciji stvaranja specifične atmosfere i dinamike čitalačkog doživljaja, prevashodno je reinterpretacija stvarnosti. Drugim rečima, stvarnost je u esencijalnom pogledu često mnogo drukčija no što je neposredno, kao fenomen, percipiramo - začudno je ugrađeno u nju, ali to ne zapažamo u svakodnevnoj opservaciji. Drugu stranu običnog uvidimo tek u takozvanim prelomnim životnim trenucima, poput prve ljubavi, ulaska u brak, smrti jednog od supružnika... Priča *Dve žene* tematizuje topos kultne pažnje prema suprugu nakon smrti. Česta poseta groblju je zblžila dve udovice. Posvećenost uspomeni na preminulog supruga podrazumeva neprolazni bol zbog gubitka bračne harmonije, skladnog suživota. No kod obe žene evokacija bračnog života se obelodanjuje kao virtuelna, poželjna a ne stvarna prošlost - obe žene su živele ne samo daleko od bračne idile već su bile ropski pokorne muževima. Todorov na diskretan način razvejava famu o ljudskom oslobođenju usled same promene okolnosti. „Njihovi muževi koji leže dva metra pod zemljom ispod gline njihovi su gospodari još i sada“. Žavisnost ih je prožela kao fatum: „Njihovi muževi (su) njihovi gospodari (i) na nebu. I to ne može biti drugačije“. Promene su

prividne, nikad dubinske. Odnos prema autoritetu i prelomnim trenucima u životu zasnovani su na istim merilima. Etos i habitus u biti nam ostaju isti. Projekcija poželjnog u predele gorkih iskustava spada u lajtmotive ovih priča, a čest pripovedni topos je i naknadna pamet. Kad se razgrne i iznutra pogleda, hipotetička alternativa iskustva se svodi na folklorni obrazac isto to, samo malo drukčije, čak i kad nam u samoprojekciji izgleda radikalno drukčija. Preplitanje onog što je bilo i onog što je moglo biti. To je reka bez obala, ali smena perceptivnih subjekata, ironične vizure pisca i sentimentalne vizure likova, predočava čitaocima večni ponor između stvarnog iskustva i propuštenih životnih prilika, sive svakodnevice i nebeskog plavetnila beskrajnih mogućnosti.

Todorov je decenijama bio humorista i satiričar, vrhunski majstor kratkih formi, ali već dve decene pobeđuje u sebi sirenski zov humoriste, nadilazi poetiku žanra i stvara narative i likove koji odlikuju vrhunsku umetničku prozu - zbitija i likove koji nadmašuju determinaciju jednog faktora, kako je Hajnrih Velflin nazvao diferecijalnu razliku između integralne i žanrovske likovne umetnosti, a što se potom prenalo na književnost i sveukupnu umetnost. Ironija Todorova je katkad reska kao Gogoljeva, češće pitoma kao kod Čehova. Suptilno prepliće tromi hod svakodnevice sa dinamičnim zbitnjima. Todorov sugestivno predočava da čaki pod maskom onostranog mahom obitavaju čama svakodnevice i kržljava trava zaborava. Naknadna pamet kao reka bez obala.

Danas / Knjiga subota / nedelja, 18–19. februar 2023.

Vitomir Teofilović

Vitomir Teofilović je rođen 1943 u Vrčinu, živi u Beogradu. Objavio je pet knjiga aforizama – *Dole crni petak, Primeri optimizma...*

Dragan Banjac

Lea David: Prošlost nas ne može izlečiti

Foto: portalforum.rs

U Centru za savremenu književnost Kroko-dil sinoć je predstavljena knjiga *Prošlost nas neće izlečiti* čiji je autor Lea David, sociološkinja i istraživačica koja se bavi nacionalizmom i ljudskim pravima, sa fokusom na globalne i lokalne politike sećanja Holokausta i genocida. Promociju je moderirala Jelana Đurainović, a pored autorke knjizi su govorili pisac Filip David, istoričarka Olga Manojlović Pintar i novinar Bojan Tončić.

Govoreći o svom delu Lea David je rekla da je evidentno da se na prostorima bivše Jugoslavije “radi o diskursu *izlečenja* i diskursu *pomirenja* i oba se netačna!”

“Drugi je nevažan jer je iluzorno trideset godina zalađati se za pomirenje. Knjiga se, njen prvi deo, bavi društvenim, sociološkim i istorijskim razvijkom, prošošću ideologije i ljudskih prava. Kada govorimo o *moralnom sećanju*, što je ono o čemu pišem, ono počiva na tri principa – *suočavanju sa prošlošću, dužnost pamćenja i pamćenje iz perspektive žrtava*. Knjiga pokazuje da ne postoji malo nečega što se dešavalо u postkonfliktnim društвima, a u drugom delu knjige govorim koje su tu nus-pojava – nacionalizam ne slabi nego jača, a ljudi ne postaju više okrenuti ljudskim pravima”.

Žrtve moraju biti žrtve i nakon trideset godina i mi sada imamo nove marginalizovane grupacije. Knjiga se, istakla je, bavi usponom jednog novog globalnog fenomena. Nazvaću ga ovde, *moralno sećanje*. Ono propisuje standarde “ispravnog sećanja” i očekuje od svih država da se pridruže u rešavanju svojih nasleđa masovnih povreda ljudskih prava. Knjiga dovodi u pitanje jednu od najosnovnijih i najdublje usađenih prepostavki ljudskih prava i tranzicione pravde: prepostavku da je “ispravna” memorijalizacija ključni korak u procesu utvrđivanja moralne odgovornosti za zločine iz prošlosti, a time i nužno uspostavljanje

vrednosti ljudskih prava u konfliktnim i postkonfliktnim diskursima. Ova studija ispituje da li takva standardizacija zaista doprinosi ‘pomirenju’.

“Ovde će najviše govora biti o fenomenu sećanja”, kaže istoričarka Olga Manojlović Pintar, ističući ekspanziju ideologije nacionalizma koji je doveo do njegove ekspanzije, navodeći “najeklatantniji primer Institut za suočavanje sa prošlošću. “Kako je moguće da je Socijalistička Jugoslavije (SFRJ) nakon Drugog svetskog rata žrtve – postavila u centar tog narativa?”

Olga Manojlović Pintar posebno ističe da “nije bilo nacionalnog imenovanja žrtava i zločinaca i da je taj isti narativ doživeo poraz”. Pažnju prisutnih istoričarka je podigla pomirujući da je Zoran Gluščević u knjizi *Život u ružičastom* u posebom delu govorio da je *Jasenovački cvet* Bogdana Bogdanovića KIČ ‘koji veliča život a ne žrtvu’. To, kazala je, posetiocu omogućava da ispolji svoju agresivnost.

“Ovo što je uradila Lea predstavlja revolucionarnu analizu, a živi sam svedok svega što se dešavalо. Trideset godina kasnije situacije je još gora, zločinci se slave kao heroji...” David je rekao da je dosta učinila i međunarodna zajednica, navdeći primer Haškog tribunalа, ali i pored toga mu se čini da na “Balkanu postoji *nemoć očiglednog* i da ljudi ne veruju u dokaze nego medijima i političarima”. On nije siguran, posle toliko pisanja i govorenja o dokazima – da li je nekoga ubedio. Naveo je i primer, razgovor dvojice profesora i znanaca, Sarajlje i Beograđanina. Profesor iz Sarajeva telefonom svom prijatelju od koga očekuje reč utehe i razumevanja, kaže da je u njegovom dvorištu TENK. Iz Beograda glas kaže: Hajde, bogati, nemoj i ti da se nasedaš na bošnjačku propagandu!

Filip David je uveren da će delo njegove bratanice na Zapadу mnogi da pročitaju, ali ovde – teško. On je podsetio da je uvek govorio o značaju suočavanja sa prošlošću i da upornim radom treba i može da se menja kulturni model.

Pisac je pomenuo i čuveni apel Nikolaja Velimirovića na Kolarčevom narodnom univerzitetu koji je nekoliko godina pred Drugi svetski rat “veličao Adolfa Hitlera, koji je ‘jedini shvatio učenje sv. Save’ i da je jedini koji bi mogao da zaštitи Srbe. Je li se SPC izvinila zbog toga? Nije! On je pomenuo i noviji primer – masovne grobnice u Batajnici i dovoženje leševa kosovskih Albanaca – i istakao da je ostvarivanje ljudskih prava nemoguća po nacionalnom principu.

Agresor koji nije bio u ratu

Nema ratnih zločinaca, ovaj neosuđeni ološ i ološ koji je nepravedno prevremeno pušten sa izdržavanje kazne, što se poput metastaze šire javnim prostorom – heroji su naroda duboko zaglibljenog u amoralnost, nakazno poimanje

vrednosti i iracionalne ideje o vlastitoj budućnosti, rekao je novinar Bojan Tončić.

“Poslednjih godina Srbija, zbog naraslog nacionalizma i ispoljavanja mržnje, koje ponekad ima neljudske i zastrašujuće pojavnne oblike, prestaje da bude društvo civilizovanih jedinki u kojem institucije funkcionišu, ili se makar vidi nastojanje da se poštuju zakoni i elementarne norme ponašanja. Podemo li od sintagmi koje Lea David iznosi kao osnovne principe moralnog sećanja – “suočavanje s prošlošću”, “dužnost da pamtim” i “pravda za žrtve” – možemo konstatovati da su one u Srbiji danas tek *obesmišljene karakteristike društva koje afektivno odbija istinu*, budući da ga čine i milioni saučesnika u zločinima i sada već generacije koje sazrevaju u laži i institucionalizovanoj ili makar dozvoljenoj, često i poželjoj mržnji.

Mnogo toga što karakteriše srbijansko društvo danas moglo bi da se svede na rečenicu Slobodana Miloševića “*Srbija nije u ratu*”, kojom se utemeljuju laž i njene posledice, odnosno, ostvaruje posleratni kontinuitet sa zločinima i hegemonističkom velikosrpskom politikom i njenim posledicama po životu ljudi u Srbiji i regionu. U ratnim godinama Srbija “nije bila u ratu” dok su se u nju sa bojišta širom bivše Jugoslavije vraćali limeni kovčezi sa posmrtnim ostacima vojnika, rezervista i pripadnika državnih bandi, a na istim bojištima i u gradovima i selima ostajali leševi vojnika i civila. “Nije u ratu”, a godinama ima ratni budžet koji građane dovodi do prosačkog štapa; nije u ratu, a šalje zaraćenoj strani oficire koje plaća, oružje, municiju...

Danas samo prebacimo ovu rečenicu u perfekat i dolazimo do državnog razloga: *Srbija nije bila u ratu, pa ne mora da brine o invalidima rata, jer ih nema, o porodicama žrtava, o najmanje 80 hiljada hodajućih bombi, vlasnika postraumat-skog stresnog poremećaja. Nije bila u ratu, pa nije počinila ratne zločine, nema svojih ratnih zločinaca, može da fingira suđenja i oteže postupke, poput onog za masovno ubistvo 1.313 Bošnjaka u Kravici kod Srebrenice.*

Debakl institucija

Kad pitanje suočenja s prošlošću dođe u institucije, svedoci smo debakla identičnog iživljavanju huligana na tribinama sportskih borilišta. Opozicioni poslanik i šef države raspravljavaju o tome ko je i kako ratnog zločinca Vladimira Lazarevića, naredbodavca brojnih zločina na Kosovu, otpremio u Hag, optužujući jedni druge zbog te izdaje heroja. Koji je – konstatujmo – osuđen na 14 godina zatvora. Dikcijom haške presude “Lazarević je učestvovao u planiranju i sprovođenju zajedničkih operacija koje je izvodila VJ i time znatno doprineo činjenju krivičnih dela od strane VJ tako što je pružao logističku, materijalnu i pomoć u ljudstvu,

iako je imao osnova da zna da će zločini biti počinjeni. Na primer, uprkos tome što je dobio informacije o zločinima kao što su ubistvo, silovanje, pljačka i razbojništvo, koje je u maju 1999. počinio MUP u zoni odgovornosti 37. motorizovane brigade VJ, Lazarević je nastavio da odobrava zajedničke operacije VJ i MUP-a, kao što su napad na selo Dubrava 25. maja 1999. koji je uključivao prisilno raseljavanje kosovskih Albancaca.”

Afirmacijom zlikovca koji je u Hagu izgovorio “nirnberšku odbranu”, da je samo “radio svoj posao” i izvršavao naređenja i to ne dobrovoljno, državni zvaničnici ulaze u pregovore sa Albancima, predstavnicima žrtava, što je, u kontekstu suočenja, dokaz da je neobuzdani nacionalizam postao jedan od temelja državne politike i vizije budućnosti.

Primeri dominantne laži i nasilja

Ratko Mladić, zapovednik srpskih snaga u Bosni i Hercegovini osuđen za genocid, preselio se u legendu i na zidove Beograda. Zasad nema izgleda za to da se odatile ukloni; nisu za istinu zainteresovani ni oni koji ispisuju grafite kojima ga veličaju – zanemareni adolescenti koji se u vreme počinjenja genocida nisu ni rodili, ali, ni eksponenti vlasti. Dan nakon prikazivanja svirepe likvidacije petorice Bošnjaka u Trnovu koju su jula 1995. godine realizovali i snimili pripadnici srpske državne bande Škorpioni, u televizijskoj emisiji sadašnji predsednik države izgovoriće: Srpski narod nije kriv, već ste vi krivi što hoćete da mu nametnete krivicu, što hoćete da kažete da su krivi i (Radovan) Karadžić i Mladić i svi ostali Srbici koji su junaci, a ne zločinci i krivci. Za to ste vi krivi, a ne ja i ne ceo srpski narod.

I vlast i brojni opozicioni pravaci tretiraju Mladića kao nacionalnog heroja. Svodeći mural sa Mladićevim likom na komunalni problem, “o kojem se može razgovarati”, gradonačelnik Beograda Aleksandar Šapić rekao je: “Ne znam ko je šta radio tokom rata u Bosni, jer tamo nisam bio. Ono što znam, jeste da je Ratko Mladić branio srpski narod i, verovatno, da nije bilo njega, Srbi iz Bosne bi završili slično Srbima iz Hrvatske. Bili bi ubijani i na kraju protjerani sa svojih ognjišta”, ocenjuje ugledni vaterpolista.

Predsednički kandidat mora da voli Mladića

Svoju fascinaciju nepatvorenim zlom izneo je i Zdravko Ponoš kao predsednički kandidat na prošlogodišnjim izborima: “Ratko Mladić je jedna tragična ličnost. Ja sam imao priliku da Ratka Mladića upoznam na početku rata u Kninu, čovek koji je meni imponovao kao oficirčina. On je ideološki tada bio komunista, ali to nije važno,

takva je bila vojska. On je radio briljantne stvari u Bosni i Hercegovini. Snage pod njegovom komandom uradile su i neke brutalne zločine. Za te zločine odgovarao je on, odgovarali su neki pojedinci. Ali zato ne treba da odgovara ni cela generacija, ni ceo narod, zločini su takvi da uvek neko personalno odgovara za to”, progovara Ponoš.

Uz slavljenje zločinaca ide i mržnja prema pripadnicima drugih nacionalnosti.

Zemljom ovom ime tvoje većno će se oriti, protiv poturica roda svoja uvek ćemo se boriti – parola je koju su, uz skandiranje Ratku Mladiću isturili navijači Crvene zvezde na rukometnoj utakmici protiv Novog Pazara, nakon čega je RK Novi Pazar istupio iz takmičenja u Prvoj rukometnoj ligi u sezoni 2021/2022. Reč je o incidentu dovoljnom za uvođenje vanrednog stanja u državi, a vest je gotovo prečutana u državnim medijima, a na toj utakmici je delegat utakmice rekao predstavniku gostiju da čuje samo skandiranje Napred Zvezda!

Usamljeni: Protest Građanskog demokratskog foruma kod murala Ratku Mladiću u Beogradu
(Foto: portalforum.rs)

Pravosudna, pak, priča o pravdi za ubijene u srebreničkom genocidu i njihove porodice ima na momente zastrašujuće razmere, odnosno, otkriva se kontinuitet državnog posla Srbije u etničkom čišćenju istočne Bosne pravosudnim prikrivanjem. Pred Specijalnim odeljenjem za ratne zločine Višeg suda u Beogradu u toku je suđenje osmorici pripadnika Specijalne brigade MUP Republike Srpske optuženih za masakr civila tokom genocida u Srebrenici, streljanje 1.313 Bošnjaka na farmi Kravica. Ne sudi se za genocid, jer ta imenica za srpsko pravosuđe postoji samo u teoriji, ali se, uz teške procesne probleme i očito naloženu opstrukciju koju kreira režim, sudi za masovno ubistvo počinjeno 14. jula 1995. u selu Kravica.

Prema optužnicima, osmorica optuženih koje je predvodio Nedeljko Milidragović zvani Neđo Kasapin ubili su 1.313 ljudi u hangaru zemljoradničke zadruge u selu Kravica, u opštini Bratunac, kao i ispred i u neposrednoj okolini hangara. Ubijeni su, tužilačkom terminologijom,

“bosanski muslimani”, a u optužnici se navodi da je Kasapin komandovao jedinicom čiji su pripadnici zatvorili žrtve u hangar i ubacivali bombe i kroz prozore pucali automatima na žrtve. Potom su pozvali preživele da izadu i pobili ih rafalima automatskog oružja.

Proces protiv osmorice optuženih obeležila je direktna opstrukcija republičkog tužioca koji punih godina i po nije imenovao tužioca za ratne zločine, zbog čega su zamenici tužioca koji zastupaju optužnicu ostali bez ovlašćenja.

Negiranje i neljudskost

Negiranje genocida i drugih zločina protiv čovečnosti nastavlja se, dakle, bez ozbiljnijeg razloga za nadu da će dolazeće generacije moći da saznaju istinu.

Ko će mladim ljudima koji uistinu ne znaju ništa o tome što se dogodilo kazati istinu.

I, da ostale nacionalnosti i u ovom bestijalnom kolopletu ne ostanu “uskraćene” – na dugačkoj listi pogodnih za isijavanje mržnje su i Hrvati i Albanci. Svedočili smo nedavno fizičkom napadu na hrvatske državljanе u Novom Sadu, zbog reči “kazalište”, mada, sudeći po motivaciji nasilnika gosti Evropske prestonice kulture iz Zagreba nisu ništa morali da izgovore.

I još jedan prečutani i zataškani slučaj organizovane bestijalnosti – pre tačno godinu dana pripadnici huliganske skupine vredali su na vaterpolo utakmici Crvena zvezda-Šabac trenera domaćina Mirka Vičevića, skandirali nacionalističke sloganе, a čitav meč je na njihovom delu tribine bio istaknut transparent sa natpisom “Hrvat, Šiptar, Balija, nisu moja bratja”.

Dve stotine mladih, patriotski nastrojenih i vaspitno zapuštenih, dovoljno za biopsiju društva koja pokazuje poražavajuću dijagnozu. Uzor nije reprezentativan, ali da jeste, bojim se da bi nalaz bio poodmakla faza raspadanja. Pesme su se čule i u dvorani, u kojoj niko od službenih lica nije reagovao. Delegat susreta nije želeo da vidi transparent mržnje prema Hrvatima, Albancima i Bošnjacima, nije naložio njegovo uklanjanje, naravno ni pražnjenje dela tribine sa koje se čulo i “Delije, delije, hajmo svi u glas/Mirko Vičević nikad deo nas”.

Dan kasnije Mirko Vičević, svetski šampion sa reprezentacijom Jugoslavije, Hrvat iz Kotora, napustio je Beograd.

Srbija je izgubila dušu i čast

Nema opravdanja za Srbiju koja postaje, kazao bi Srđa Popović, krvavi banditski brlog, negujući i tetosći hodajuće produkte vlastitih agresija. Oni imaju svog Ratka Mladića, realizatora genocida, masovnih zločina pre i nakon njega, prihvatiće čak i istinu o njegovim zlodelima, budući da doživotni

haški robić nije ubijao Srbe, već njihove vekovne neprijatelje.

Srbija živi rat, sumanut kao i svi koje je vodila protiv suseda u poslednjoj deceniji prošlog veka, ratove u kojima je, kazaće prognanik iz Beograda arhitekta Bogdan Bogdanović, „izgubila dušu i čast“, što je „rezultat srpskog nacionalizma, te neverovatne ludačke istrajnosti u stvaranju velike Srbije“. „Ovako ili onako, tek u minulom ratu, u srebreničkoj tragediji, ponos srpske rasne supremacije se razigrao do epskog pseudo besa. I to još pomalo na neki slavljano-serbski-ruski način. Da, bilo je u kolektivnom orgijanju zlikovaca – počinitelja nekog usijanog deseteračkog ludila, za koje je srpsko pseudo epsko faziranje ponudilo svoj početni impuls“, zaključuje Bogdan Bogdanović.

Ono što kolokvijalno nazivamo političkom voljom, dakle, zadugo neće biti volja većine, ali, civilno društvo se ne oslanja na institucije sistema, već realizuje svoju paralelnu, alternativnu misiju obrazovanja i memorijalizacije. Misiju istine“, rekao je Tončić.

7. februara 2023

Jan-Werner Müller

Izrael – ustavni udar

Izraelska demokratija je izložena nezapamćenom napadu iznutra. Radikalno desna vlada Benjamina Netanyahua primenjuje recepture autoritarnih režima iz Mađarske, Poljske i drugih samoproglašenih svetionika „iliberализма“: cilj je potčiniti sudstvo i nezavisne medije državnoj kontroli u ime „naroda“.

U Sjedinjenim Državama je zabrinjavajuće malo debate o tom drskom napadu na državu koju američka politička klasa opisuje kao jedinu „demokratiju na Bliskom istoku“. Posebno je razočaravajuće to što se Demokratska stranka uzdržava od svake kritike, iako ima više nego dovoljno razloga – moralnih i političkih – da se suprotstavi Netanyahuovoj autokratiji u nastanku. Ako su izvukli bilo kakve pouke iz skorašnje istorije, morali bi odmah zahtevati da se dalja pomoći Izraelu uslovi opstankom efektivnih mehanizama uzajamne kontrole različitih grana vlasti u zemlji.

Ključna lekcija koju su autokrati u usponu naučili jeste to da moraju raditi brzo i ne obazirati se mnogo na posledice – što je u suprotnosti sa konzervativnim idejama o „oprezu“ koje je inspirisao Edmund Burke. Dok kritičari shvate šta se događa, situacija na terenu već je nepovratno promenjena. Vreme kupuju strategijom koju je Steve Bannon upečatljivo opisao kao „zasipanje terena fekalijama“: zbunjivanjem ljudi, u ovom slučaju opšir-

nim umovanjima o tome zašto najavljenе izmene u funkcionisanju izraelskog pravnog sistema nisu pretnja demokratiji.

Desničarske ekspertske grupe u Sjedinjenim Državama i Izraelu sve su bliže povezane. Mnogi učeni branitelji ustavnog udara uveravaju američku javnost da za predložene promene postoje paralele u funkcionalnim demokratijama: izvršna grana vlasti utiče na imenovanja sudija i u Sjedinjenim Državama; kanadski parlament može poništavati sudske odluke. Kao što je sociološkinja Kim Lane Scheppelle primetila, rezultat je nastajanje „frankenštajnovske države“: kao što je čudovište bilo sastavljen od „normalnih“ delova ljudskih tela, autokratija se može graditi veštim kombinovanjem elemenata koji su u nekim drugim zemljama savsim bezopasni.

Izgleda da je komentatorima u Sjedinjenim Državama potrebno previše vremena da prepoznaju takve taktike, da primete da radikalna desnica koja tako burno negoduje zbog navodnih pokušaja „spoljašnjeg mešanja“ istovremeno rado prihvata finansijsku pomoć koja dolazi iz zemalja koje ih kritikuju. Setimo se samo šta se dogodilo s Evropskom unijom i odmetnutim vladama njene dve države članice – Mađarske i Poljske. Tamošnji lideri su primenili najstariji populistički trik – svaki pokušaj kritike na njihov račun prikazivali su kao napad „liberalnih elita“ na samu državu. Povremeno su nudili kozmetičke zakonodavne ustupke da umire EU, ali na kraju se pokazalo da je jedina mera koja daje rezultate pretnja ukidanjem subvencija iz Brisela.

Naravno, svaka analogija je manjkava; za početak, Sjedinjene Države i Izrael ne pripadaju većoj političkoj i ekonomskoj uniji kao što je EU. Ali razlozi zašto spoljni posmatrači u ovom slučaju ne bi smeli da se uzdržavaju od kritike u osnovi su slični: uzdržanost ovde nije neutralnosti, već izdaja miliona ljudi koji su glasali protiv aktuelne izraelske vlade (na izborima su pobedili sa razlikom od 30.000 glasova) i nadali se da će prijatelji njihove zemlje oštire kritikovati njene poteze.

Takođe, takva kritika nije nelegitimno mešanje u unutrašnje stvari Izraela ako se ima u vidu da i izraelski predsednik traži odlaganje i dodatne provere konsenzusa za radikalne izmene u pravosudnom sistemu. Predsednik Isaac Herzog – čija je uloga uglavnom ceremonijalna – upozorio je na „ustavni slom“ i „dolazeći sudar“. Ali vlada ga ignoriše i nastavlja da radi na predloženim izmenama.

U ovom teškom trenutku, predsednik Biden se zadovoljava pomirljivim izjavama i podsećanjem Netanyahua da su Sjedinjene Države i Izrael „izgrađeni na nezavisnosti sudstva“. Naravno, moguće je da se nešto spremi van očiju javnosti. Pregovori daju bolje rezultate ako sve strane imaju časni uzmak. Ne znamo da li Netanyahu zaista veruje da je potrebno zaustaviti sudije gladne moći (zašto ne bi, s obzirom na optužbe za korupciju

koje mu prete); u svakom slučaju, suština je u tome da je u kabinet doveo osuđivanog rasistu i razne druge fanatike, ljudi neosetljive na diplomatsku suptilnost i odmerenost. Sigurno se ni Berlusconiju nisu dopadali svi radikalni desničari koje morao da dovede u vladu (da ne bi završio u zatvoru). Na kraju su ga ti isti ljudi potisnuli na marginu i trajno promenili politički pejzaž Italije.

Možda se članovi američke Demokratske stranke plaše optužbi za anti-izraelske stavove ili čak antisemitizam. Republikanci (čiji jedva prikriveni antisemitizam – setimo se Marjorie Taylor Greene, da ne pominjem Trumpa – zaslužuje svaku osudu) imaju dobro razrađenu strategiju koju već godinama testiraju na poslanici Ilhan Omar.

Demokrati možda strahuju da će rasprava o stanju demokratije u izraelskoj državi neizbežno otvoriti temu okupacije koja optereće ovu zemlju. U svakom slučaju, šta god da kažu ili učine, mogu računati na niske udarce iz redova desničara. Biti nečiji prijatelj znači biti u obavezi da se nešto kaže i preduzme kada vidimo da će on nauditi sebi. Zato Amerikanci koji drže do prijateljstva Sjedinjenih Država i Izraela moraju podići svoj glas.

The Guardian, 14.02.2023.

Preveo Đorđe Tomić Peščanik.net, 21.02.2023.

Jan-Werner Müller je nemački filozof i istoričar političkih ideja na Univerzitetu u Princetonu. Wikipedia

Nouriel Roubini

Mesečari na čarobnom bregu

Nekoliko povezanih megapretnji ugrožava našu budućnost. Neke su već dugo u nastajanju, neke su sasvim nove. Niska stopa inflacija u periodu pre pandemije otvorila je put visokim stopama koje danas imamo. Sekularna stagnacija – dugotrajno niske stope rasta usled opadanja agregatne tražnje – evoluirala je u stagflaciju kada su se negativni šokovi na strani ponude udružili s efektima relaksiranih monetarnih i fiskalnih politika.

Kamatne stope su dugo bile niske – čak i negativne – a sada ubrzano rastu, podižući cenu zaduživanja, što nosi rizik kaskadnih dužničkih kriza. Prolazi doba hiperglobalizacije, slobodne trgovine, premeštanja proizvodnje u druge zemlje i organizacije lanaca snabdevanja za brze isporuke robe. Zamenjuje ga doba deglobalizacije, protekcionizma, povratka proizvodnih pogona kući (ili bar u

prijateljske zemlje), trgovine koja se rukovodi interesima nacionalne bezbednosti i svedenih lanaca snabdevanja.

Nove geopolitičke pretnje uvećavaju rizik izbjeganja novih hladnih ratova i oružanih sukoba i ubrzavaju balkanizaciju globalne ekonomije. Efekti klimatskih promena su sve snažniji i to se događa brže nego što su mnogi prognozirali. Verovatno će i pandemije biti sve češće, snažnije i skuplje. Proboji u razvoju veštačke inteligencije, mašinskom učenju, robotici i automatizaciji prete da prodube nejednakost, proizvedu trajnu tehnološku nezaposlenost i donesu mnogo smrtonosnija oružja za vođenje nekonvencionalnih ratova. Svi pobrojani problemi jačaju otpor demokratskom kapitalizmu i osnažuju populističke, autoritarne i miličarističke ekstremiste na levici i desnici.

Ono što sam ja nazvao megapretnjama neki drugi autori su opisivali kao „polikrizu“ – termin koji je *Financial Times* nedavno proglašio za reč godine. Kristalina Georgieva iz Međunarodnog monetarnog fonda govori o „ukrštanju više problema“. Prošle godine je upozorila da se svetska ekonomija nalazi pred „verovatno najtežim ispitom posle Drugog svetskog rata“. Bivši sekretar trezora SAD, Larry H. Summers, izjavio je da se nalazimo u najozbiljnijom ekonomskoj i finansijskoj krizi posle finansijske krize 2008. U poslednjem Izveštaju o globalnim rizicima – objavljenom neposredno pred okupljanje u Davosu posvećeno „saradnji u fragmentiranom svetu“ – Svetski ekonomski forum je upozorio da se nalazimo na početku „jedinstvene, neizvesne i burne decenije“.

Bez obzira na prihvaćenu terminologiju, jasno je da postoji najsjiri konsenzus o tome da ulazimo u nezapamćeni period neobično visokog nivoa neizvesnosti. Na kraći rok možemo očekivati više nestabilnosti, nove rizike, intenzivnije sukobe i nove klimatske katastrofe.

U svom romanu *Čarobni breg*, objavljenom u međuratnom periodu, Thomas Mann je opisao intelektualnu i kulturnu klimu – i ludilo – u periodu pred Prvi svetski rat. Roman koji je počeo da piše pre izbijanja rata završio je tek 1924, što je sigurno odredilo konačni oblik romana. Priča se odvija u sanatorijumu za koji je Mann inspiraciju pronašao u Hotelu Šacalp na jednom od visova iznad Davosa, onom istom u kome pripadnici svetske elite danas organizuju svoje zabave.

Ova istorijska podudarnost je više nego zanimljiva. Doba megapretnji u kome živimo mnogo više liči na tragični tridesetogodišnji period između 1914. i 1945. nego na 75 godina relativnog mira, napretka i prosperiteta posle Drugog svetskog rata. Ne smemo zaboraviti da prva era globalizacije nije uspela da spreči izbijanje svetskog rata 1914. Posle tragedije svetskog rata nizali su se pandemija (španskog gripe), slom berze 1929, Velika depresija, trgovinski i valutni ratovi, inflacija, hiperinflacija i deflacija, finansijske krize i bankroti, stope nezaposlenosti preko 20%. Bila je to kriza

koja je dovela do uspona fašizma u Italiji, nacizma u Nemačkoj i militarizma u Španiji i Japanu, da bi kulminirala Drugim svetskim ratom i Holokaustom.

Koliko god da su bili strašni događaji iz ovog perioda, današnje megapretnje su na izvestan način još strašnije. Međuratna generacija nije morala da brine o klimatskim promenama, nestajanju radnih mesta usled automatizacije ili problemu starenja stanovništva (većina sistema socijalne zaštite još je bila u začetku i većina ljudi je umirala ne dočekavši prvi penzijski ček). Takođe, svetski ratovi su se vodili uglavnom konvencionalnim sredstvima. Danas bi sudar između velikih sila lako mogao prerasti u nekonvencionalan sukob, možda i nuklearnu apokalipsu.

Suočeni smo ne samo sa najgorim stranama krize iz 70-ih godina 20. veka (višekratni negativni šokovi na strani agregatne ponude), nego i sa najpogubnjijim elementima krize 2007-8 (opasno visoka stopa zaduženosti) i 30-ih godina 20. veka. Nova „geopolitička depresija“ uvećava izglede za izbijanje novih hladnih ratova i oružanih sukoba koji se mogu preklopiti i oteti kontroli.

Koliko mi je poznato, niko od učesnika upravo završenog skupa u Davosu ne piše veliki roman o našem vremenu megapretnji. Ali stanje današnjeg sveta izaziva crne slutnje dobro poznate čitaocima Mannovog romana. Previše je onih koji se samozadovoljno tapšu po ramenu na skupu u Alpima i zanemaruju šta se događa dole u stvarnom svetu, kao mesečari koji ne vide ogromne prepreke na svom putu. Moramo se probuditi pre nego što se planina ponovo zatrese.

Project Syndicate, 18.01.2023.

Preveo Đorđe Tomić

Peščanik.net, 23.01.2023.

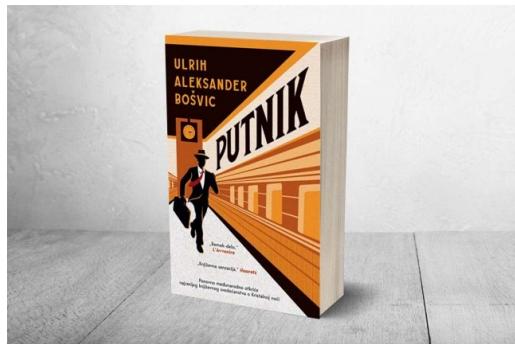

Nouriel Roubini je iransko-američki ekonomista rođen u Turskoj. Kao profesor emeritus od 2021. predaje na Stern školi za biznis u Njujorku.

Milan Arandelović

Knjiga koja je otkrivena nakon sedam decenija

Sudbina autora romana "Putnik" je čudesna koliko i sama knjiga

Kako su, tridesetih godina minulog veka, ratni oblaci nad Evropom bivali sve gušći, bilo je sve više izbeglica koji su pokušavali da pobegnu na bezbedno. Na hiljade njih pokušavalo je da pobegne iz Nemačke u kojoj je novi režim pokazivao sve manje trpežljivosti, naročito prema Jevrejima i političkim oponentima. Neki od njih su mislili da su u Ujedinjenom Kraljevstvu najzad pronašli bezbedno utočište. Međutim, mnogi od ovih izbeglica postaće žrtve nečega što će Winston Čerčil nešto docnije nazvati žalosnom greškom.

U strahu da su neki od izbeglih Jevreja nemački špijuni, Britanci su veliki broj njih ukrcali na brod Duner kako bi ih deportovali u Australiju. Iako je brod bio predviđen za 1600 ljudi, uključujući i posadu, na njemu je bilo smešteno više od dve hiljade Jevreja starih između šesnaest i šezdeset godina. Pored njih na brodu je bilo i pet stotina nacističkih i fašističkih ratnih zarobljenika.

Bilo je to pedeset i sedam dana pakla koliko je trajalo putovanje. Muškarci su spavali na klupama i podovima. Ako bi neko noću poželeo da ode do toaleta dešavalо bi se da gazi po leševima onih koji nisu izdržali ovo mučno putovanje. Muškarci su bili držani u potpalublu i mogli su da izađu na palubu samo trideset minuta svakog dana. Postojalo je svega deset toaleta na više od dve hiljade ljudi. Svežu vodu su dobijali svega dva ili tri puta nedeljno. Ličnu imovinu, uključujući i pribor za brijanje, oduzeli su im britanski vojnici. Putnici su pronašli otvor u palubi kroz koji su mogli u smenama od po deset minuta da udišu svež vazduh. Bio je to dobar predah od ustajalog vazduha i zadaha mnogih tela u prostoriji koja nije imala bilo kakvu ventilaciju. Kada su ga vojnici otkrili ovaj otvor je bio zapečaćen. Nemačke podmornice su dva puta torpedima pogodile brod koji je nekim slučajem ostao na površini.

Nakon pedeset i sedam dana brod je najzad stigao do svog odredišta. Bio je to najveći priliv akademskih građana i umetnika koji su na jednom brodu stigli na ovaj kontinent.

Među svim tim obrazovanim umetnicima našao se i dvedesetpetogodišnji Ulrich Aleksander Bošvic. Bošvic je rođen u uglednoj berlinskoj porodici gde religija nikada nije igrala značajnu ulogu. Otac mu je bio imućni bankar koji je prešao u hrišćanstvo kako bi stupio u brak sa ženom iz ugledne i stare nemačke porodice. Nakon što im je otac poginuo u Prvom svetskom ratu, Ulrich i njegova starija sestra ostaju da žive sa majkom. Njegov stric je 1935. godine ubijen na ulici jer je kritikovao Nürnberške rasne zakone. Iste godine Ulrich dobija poziv za vojsku. Bio je to znak da sa majkom napusti zemlju. Sestra Klarisa je dve godine pre toga napustila zemlju i otišla da živi u Palestini. Ulrich odlazi u Norvešku, a zatim i u Švedsku, gde započinje rad na svom prvom romanu. Ovaj roman je objavljen pod pseudonimom na švedskom jeziku i privukao je veliku pažnju publike. Zahvaljujući ovome, Ulrich uspeva da ode u Pariz gde je nekoliko semestara studirao na Sorboni. Ne svom evropskom putu, negde u Belgiji ili Luksemburgu, kao odgovor na užase Kristalne noći, za četiri nedelje završava rukopis svog drugog romana. Knjiga je u Ujedinjenom Kraljevstvu objavljena pod naslovom *Čovek koji se vozio vozovima*, a u SAD kao *Begunac*.

U to vreme nije privukla veću pažnju javnosti, ali njen autor jeste. Britanske vlasti ga, kao sumnjivog izbeglicu, hapse i odvode na ostrvo Man gde je internirano 25.000 izbeglica iz Nemačke. Njegova sledeća stanica je Australija. Tamo radi na novoj verziji svog drugog romana i o tome piše majci. Sa nešto više od tri stotine putnika ukrcava se na brod za Ujedinjeno Kraljevstvo jer mu je najzad dozvoljen povratak. Međutim, tog dvadeset i devetog oktobra 1942. godine, negde oko sedam stotina nautičkih milja severozapadno od Azora nemačka podmornica torpeduje brod. Ulrich Bošvic je imao svega dvadeset i sedam godina kada je, zajedno sa ostalim putnicima i članovima posade, nastradao. Sa brodom potonuo je i izmenjen rukopis koji je Bošvic nosio sa sobom.

Biće potrebno da prođe sedam decenija kako bi originalni i neizmenjeni rukopis bio pronađen u nemačkim arhivama. U skladu sa uputstvima koje je Bošvic ostavio u pismima upućenim svojoj majci i sa dozvolom potomaka samog autora izdavač i urednik Peter Graf je priredio novo izdanje koje je sada nazvano *Putnik*. Bila je to prilika da ovaj roman bude po prvi put objavljen i na nemačkom jeziku. U Srbiji je, u prevodu Nikole Jordanova i Maje Anastasijević, ovu knjigu objavila izdavačka kuća *Laguna*.

Iako je priča o nastanku romana zanimljiva, nadmašuje je ona koja se nalazi među koricama. A tamo nas dočekuje Oto Zilberman. Imućni poslovni čovek koji se u Velikom ratu borio za Nemačku

i za te zasluge bio i odlikovan. Jeste Jevrejin, ali to u njegovom životu do tog trenutka nije imalo nikakvog značaja. Supruga mu je Nemica, a njegov spoljni izgled je tipično arijevski. Ipak, istorija mu, u vidu braonkošuljaša, kuca na vrata i jasno je da je dotadašnjem životu došao kraj. Sve u njegovom životu, iz sekunde u sekundu, gubi vrednost. Firma, nekretnine, poznanstva, prijateljstva, rođački odnosi, a, pre svega, njegov život. Ne znajući šta da preduzme, ukrcava se na voz. A zatim na još jedan, pa na još jedan. I tako se njegov život svodi na šine Carske železnice. Tu su i njegovi stalni pratioci, drugovi, strah i paranoja.

Na početku putovanja postoje, makar nejasni, obrisi taktike i plana za preživljavanje. Ali nakon što ga belgijski graničari vrate nazad u Nemačku, vene i poslednja iluzija o spasavanju i ostaje samo očaj i raspad. Putovanje postaje besmisleno. Sa druge strane, prinuđen je da nastavi putovanje, da ga ponavlja iznova i iznova, bez ikakve šanse i nade da se dode do cilja. Svojom mračnom atmosferom absurdne situacije ovaj roman nas približava radovima Franca Kafke. Ipak, autor je propustio priliku da napiše poetsku parabolu o apsurdu života i čoveku koji je odustao od njega. Orvel i Kami bi sa ovom postavkom napisali nešto sasvim drugačije. Ovo nije ta vrsta knjige.

Iako je pisana kao odgovor na Kristalnu noć, sadržaj knjige odjekuje i danas kada diskriminacija onih koji su iz nekih razloga drugačiji postaje hronična boljka koja se konstantno pojavljuje negde na planeti. Ako tu dodamo i autorove pronicljive vanvremenske uvide, ova knjiga prestaje da bude samo dragoceni istorijski dokument jednog vremena, već postaje vredna u kom vremenu da se čita.

Putnik je uzbudljiv roman koji čitaoca vodi na putovanje u srce tame dok sve postaje sve mračnije.

9.03.2023.

[Podeli](#)

Foto: Bookvar

B92.net

Ulrich Aleksander Bošvic

Biljana Albahari

Jevrejski almanah

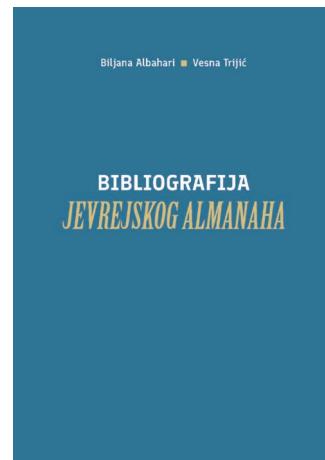
Knjiga "Bibliografija Jevrejskog almanaha" posvećena je istoimenom časopisu koji je izlazio u periodu od 1925. do 1930. a potom od 1954. do 1996. godine.

"Jevrejski almanah" predstavlja ogledalo istorije, kulture, tradicije i identiteta jevrejskih zajednica iz bivše Jugoslavije. Kroz ovu reprezentativnu bibliografiju koja sadrži 563 bibliografske jedinice i anotacije za sve pojedinačne članke, opširnu uvodnu studiju, autorski i predmetni registar, "Jevrejski almanah" je verodostojno predstavljen javnosti, a posebno istraživačima jevrejskog nasleđa. U okviru bibliografskog opisa navedeni su linkovi putem kojih se može pristupati metapodacima i pojedinačnim digitalizovanim člancima "Almanaha" koji su deponovani u Jevrejskoj digitalnoj biblioteci. Na taj način će i kroz elektronsko izdanie ove "Bibliografije" biti omogućen potpuni onlajn pristup svim člancima u punom tekstu! Ovde svakako treba istaći, da su svi tekstovi koji su deponovani u Jevrejskoj digitalnoj biblioteci, uključujući i članke iz „Almanaha“, prošli kroz proces OCR-a, odnosno optičkog prepoznavanja karaktera, da su u potpunosti pretraživi, moguće ih je selektovati, kopirati i čak citirati preko nekoliko ponuđenih citatnih stilova. Takav pristup će zasigurno, kroz ovu Bibliografiju ponovo oživjeti "Jevrejski almanah", povećati njegovu vidljivost, privući više korisnika i proširiti dalja istraživanja o jugoslovenskom jevrejstvu.

"Jevrejski almanah" je, kako kažu autorke ove Bibliografije, "časopis neobične sudsbine". Ustanovljen je odlukom Kongresa Saveza rabina Kraljevine SHS, održanog u Beogradu. U periodu između dva svetska rata „Almanah“ je objavljen pet puta – kao godišnjak, a u socijalističkom periodu, od 1954. do 1996. godine, štampano je devet brojeva. Četrnaesto i poslednje izdanje „Almanaha“ predstavljalo je kompilaciju članaka koji su nastajali u periodu od četvrt veka od 1971-1996. Predratni brojevi izlazili su u Vršcu gde je bilo i sedište izdavača - Saveza rabina Kraljevine SHS, a štampao ga je *Artistički zavod udove J. E. Kirchnera*. Osim članaka koji su bili posvećeni pretežno religijskim i filozofskim temama i napisani na srpskom i hrvatskom jeziku, neki delovi su delimično ili u potpunosti napisani na nemačkom ili hebrejskom. Posle Drugog svetskog rata, Savez jevrejskih opština Jugoslavije preuzeo je izdavanje „Almanaha“, a sedište redakcije premešteno je u Beograd. Dok je predratni časopis prvenstveno bio namenjen Jevrejima kao zasebnoj verskoj i etničkoj zajednici i bavio se verskim i didaktičkim

objašnjenjima aktuelnih i prošlih događaja, posleratni „Almanah“ je imao multidisciplinaran koncept. Radovi su pratili naučne standarde, sadržavali ozbiljne književne kolumnе i promovisali jevrejsko kulturno nasleđe široj javnosti. Poslednji broj „Almanaha“ izašao je u kontekstu proslave osamdesetogodišnjice Saveza jevrejskih opština Jugoslavije. Rezultat je bila sveobuhvatna publikacija sa ilustracijama i koricama u boji. Uporedni naslovi, beleške o ilustracijama i sponsorima, kao i predgovor, prevedeni su na engleski jezik dok su registri izuzetno detaljno razrađeni. Tako su u „Autorskom registru“, koji korespondira sa bibliografskom opisima, abecednim redom navedena imena svih saradnika "Jevrejskog almanaha", autora i prevodilaca, u onim oblicima u kojima se ona nalaze u časopisu, odnosno u bibliografiji; praćena su podacima o godinama života i smrti saradnika, a u retkim slučajevima kada su ti podaci ostali nepoznati, naznakama o njihovoj profesiji ili bar o ulozi koju su imali u ondašnjem društvu. "Predmetni registar" koji ima preko 3.700 detaljno razrađenih predmetnih rubrika iscrpno i verodostojno predstavlja sadržinu svih brojeva "Jevrejskog almanaha".

Iako je „Jevrejski almanah“ imao ogroman dokumentarni, kulturni, književni i istorijski značaj, u velikoj meri je ostao nepoznat naučnoj i kulturnoj zajednici. Zbog toga ova bibliografija može biti podsticaj stručnjacima iz različitih humanističkih disciplina i dragocen doprinos daljim proučavanjima istorije Jevreja na ovim prostorima.

Objavljanje knjige pomogla je Jevrejska kulturna i humanitarna fondacija "Sabitaj Buki Finci", štampao ju je "Službeni glasnik", autorke su Biljana Albahari i Vesna Trijić.

Gea Vlahović

Na dnu smo, ali kopamo i dalje

Razgovor sa Dragom Velikićem

“Tko će mi reći: u tkanju čijem moj život sebi korijen tka?” Stih iz zbirke ranih pjesama Rainera Marie Rilkea, kojim srpski književnik Dragan Velikić otvara svoju spektakularnu obiteljsku sagu “Hamsin 51”, na prekrasan način sažima jedno od ishodišnih pitanja komplettnog opusa tog cijenjenog srpskog intelektualca, pisca gotovo opsivno okupiranog identitetom, pripadnošću, zavičajem, sjećanjem i transformacijom.

Rođen 1953. u Beogradu, Velikić je djetinjstvo i mlađost proveo u Puli. Diplomirao je opću književnost s teorijom književnosti na beogradskom Filološkom fakultetu. Od 1994. do 1999. godine bio je urednik izdavačke djelatnosti Radija B92. Pisao je kolumnе za NIN, Vreme, Danas, Reporter i Status. Od lipnja 2005. do studenoga 2009. bio je veleposlanik Srbije u Austriji. Napisao je tri knjige priča, osam knjiga eseja, jednu duodramu te 11 romana za koje je dobio niz nagrada, među kojima nagrade Miloš Crnjanski, Meša Selimović, Kočićeve pero, Kočićeva knjiga te dvaput NIN-ovu nagradu. Knjige Dragana Velikića prevedene su na osamnaest europskih jezika, te na arapski i farsi, u 85 stranih izdanja. Zastupljen je u domaćim i inozemnim antologijama i jedan je od najprevođenijih i najcjenjenijih srpskih pisaca u svijetu. Dobitnik je nagrade Instituta za Dunav i Srednju Europu iz Beča (2008), Nagrade grada Budimpešte (2013) te Europske nagrade Vilenica (2019). Počasni je član mađarske Akademije umjetnosti i književnosti Széchenyi.

Zivi u Beogradu kao slobodni književnik, no njegov je ‘lutajući’ identitet neodvojiv od Hrvatske, gdje mu se redovito objavljuju knjige i u kojoj je stekao status gotovo domaćega pisca. Velikićev hrvatski nakladnik MeandarMedia upravo je objavio reizdanje “Hamsina 51”, izvorno objavljenog 1993. u Srbiji. U “Hamsinu 51” Velikić se bavi srpskom intelektualnom emigracijom nastalom tragičnim raspadom SFRJ. Roman počinje 1991., u godini pustošne stvarnosti rata koji drobi domovinu njegova junaka, a završava u 2022. godini, u autorovoј futurističkoj projekciji raštrkanih života i sudsina nakon smiraja aktualne povijesne pošasti. Povezujući različite povijesne trenutke, odljevke sjećanja i anticipacije, Velikić je ispisao impresivni poetski bildungsroman o četiri naraštaja jedne obitelji, sve do sadašnjega trenutka u kojem se njezina loza prekida.

Paralelno s izlaskom hrvatskog izdanja ove ‘prorotske’ knjige objavljene prije točno trideset godina, srpsjanska izdavačka kuća Laguna objavila je knjigu “Soko zove Lastu”, zbirku Velikićevih kolumni za NIN u kojima se ovaj angažirani kolumnist, pisac i esejist kritički osvrće na društvene i političke apsurde u Srbiji danas. Jedan od prvih intelektualaca iz Srbije koji su u

devedesetima javno kritizirali Miloševića i njegovu velikosrpsku politiku, autor brojnih eseja protiv nacionalizma, rata i etničke mržnje, zbog čega se našao na udaru srpskih medija i bio prisiljen nakratko napustiti Srbiju, Velikić u svojim redovitim kolumnama za cijenjeni beogradski tjednik ostaje vjeran sebi, ispisujući bespoštednu anatomiju nemoralu, nepoštenja i afera koji potresaju svakodnevnicu jedne, kako je on vidi, rasute i izgubljene zemlje na raskrižju svjetova i vrijednosti koje je napustila.

S jednim od najvećih imena suvremene srpske književnosti razgovaramo o dvije knjige koje omeđuju tridesetogodišnje razdoblje njegovih književnih ‘lutanja’ u potrazi za odgovorom na pitanje s početka ovoga teksta i početka njegova kronološki trećeg romana: “Tko će mi reći: u tkanju čijem moj život sebi korijen tka?”. “Da li se još u buri vijem, il’ kao val se vodom lijem, il’ kao blijeda breza bdijem, i od proljeća zebem ja?”, pita se dalje Rilke. Što kaže Velikić?

U Hrvatskoj je nedavno izašlo reizdanje vašeg romana “Hamsin 51”, izvorno objavljenog prije točno 30 godina, neposredno nakon raspada Jugoslavije i u jeku rata u Hrvatskoj i BiH. Njegova se radnja odvija u vremenu onodobne nove rasute stvarnosti, a završava u 2022. godini, u budućnosti u kojoj vaši junaci pronalaze neku vrstu smiraja u limbu nepripadanja. Sad kad je ta budućnost stigla, i kad znate kakva je, biste li napisali drugačiji kraj te knjige? Bi li vaši junaci imali smirenu ili rasutu budućnost? Kakva je njihova sadašnjost?

Njihova sadašnjost je baš onakva kakva se nazirala kao vrijeme buduće dok sam tokom 1992. godine pisao taj roman. Pisac Josip Mlakić naveo je u recenziji o “Hamsinu 51”, objavljenoj prije nekoliko tjedana u Expressu, da sam u svom predviđanju budućnosti prepoznao ono najvažnije – iskustvo emigracije koje je zajedničko svim zemljama s ovih prostora. Bilo je tako logično da će raspad Jugoslavije i ratovi koji su uslijedili izazvati velike migracije i stvoriti novu emigraciju. Boraveći kratko u Amsterdamu u prosincu 1992. godine, družeći se s piscima s naših prostora koji su napustili zemlju zbog rata i odlučili da se nastane u tom gradu – neki danas pišu na nizozemskom – često sam razmišljao kako će se razvijati njihovi životi. Uvijek me je zanimala tema emigracije; moji najomiljeniji pisci bili su emigranti, od Nabokova, Gajta Gazdanova, Josepha Rotha, Gombrovića do Danila Kiša, Kundere, Crnjanskog... Kao čitalac uživljavao sam se u njihove sudsine. Devedesetih godina prošlog stoljeća često sam boravio u Austriji i Njemačkoj. A onda sam tog dana kada će početi NATO bombardiranje Srbije otišao u Budimpeštu, i našao se u emigraciji. Sve ono što sam zamišljao pišući sedam godina ranije “Hamsin 51”, tada je postalo realnost. U mađarskoj prijestolnici proveo sam skoro dvije godine i napisao roman “Slučaj Bremen”, čiji je glavni junak, Emil Kohot, vozač tramvaja, koji stjecajem okolnosti provodi svoj radni vijek u Subotici, Budimpešti, Pragu, Beču i Beogradu. Za razliku od junaka “Hamsina 51”, koji imaju rasutu

budućnost, vozač tramvaja Emil Kohot živi mirnu sadašnjost, jer takvo mu je povijesno vrijeme zapalo. Ali i on živi u limbu nepripadanja. Sadašnjost se poklopila s mojim predosjećajem. Od onih stotina hiljada koji su napustili ove naše zemlje, većina je našla svoj smiraj na tim novim prostorima, od Amerike, preko Europe, do Capetowna. Ni tamo im ne manjka problema, ali život je sigurno sređeniji u odnosu na kaos koji su napustili. Nostalgiju ni ovdje ne bi izbjegli, jer mi koji smo ostali u Srbiji osjećamo nostalgiju za vremenom u kojem smo bili mladi i živjeli u nekoj drugoj, daleko sređenijoj državi. Zapravo, današnja Srbija je provizorij kojim upravlja razbojnička družina.

O tome što mislite o današnjoj Srbiji iscrpno pišete u kolumnama za tjednik NIN, dio kojih je okupljen u nedavno objavljenoj zbirci "Soko zove Lastu". U jednoj kolumni izražavate ozbiljnu zabrinutost za Srbiju, koja je, kako pišete, talac opasnoga autokrata. U čemu je tajna trajnosti represivnih struktura koje perpetuiraju mehanizam totalitarne svijesti i ideološkog pozicioniranja na Balkanu? Srpsko društvo opetovanovo u svojim javnim istupima opisuju te kao društvo koje se sunovratilo na najnižu civilizacijsku točku. Je li to dno dosegnuto?

Ovdje bih vam najradije odgovorio jednim bugarskim aforizmom: Na dnu smo, ali kopamo i dalje. Problem je što kod većine građana postoji uvjerenje da će netko drugi umjesto njih da sproveđe promjene. Neće! Problem sa srpskim društvom je što većina nema šta da izgubi, jer su se tokom posljednjih četvrt stoljeća navikli da preživljavaju, a ne da žive. Zar mislite da ukoliko bi se Srbiji od strane EU opet uvele vize to imalo utjecaja na tu većinu koja ni nema pasoš? Vučić je uspio korupcijom formirati bandu poslušnika kojima je omogućeno da se enormno bogate. Oni su u vrhu piramide, u ulogama ministara i VD direktora u javnim poduzećima. Od najnižeg ešalona kriminalaca stvorio je reketaše po beogradskim splavovima. I dok svi oni uzimaju rekete od poslova, istovremeno sirotinska pješadija – onaj najniži ešalon poslušnika koji čini glasačko tijelo Srpske napredne stranke i kojima je osigurana crkavica – ima jedini posao da agitira i hvali Vučića. Stvoreno je stanje latentne hipnoze, nešto kao temperatura 37,2.

Jesu li potrebne nove političke paradigme? Što je potrebno da bi došlo do temeljne promjene?

Osloboditi medije. Da ono što se može vidjeti i pročitati u onih nekoliko nezavisnijih medija kao što su TV N1 i Nova S, zatim tjednici NIN, Vreme, Nedeljnik, Novi Magazin, i dnevni listovi Danas i Nova, da to isto bude dostupno na državnoj televiziji RTS i na one četiri privatne televizije s nacionalnom frekvencijom. Uspostaviti ponovo državne institucije. Mi već punu deceniju nemamo državnog tužioca, jer onaj koji se krije pod imenom Zagorke Dolovac manje je vidljiv od Gospe iz Međugorja.

U uvodu knjige "Soko zove Lastu" pišete da Srbijom desetljećima vladaju "četiri jahača apokalipse: laž, manipulacija, zločin i korupcija". Kakva je, na temelju anamneze tih pedesetak priča, vaša dijagnoza sadašnjeg stanja Srbije?

Kakistokracija, materijalna bijeda, duhovna apatija. Sve je zakuhao Milošević tim sramnim ratovima. Duboki stid većine stanovništva predugo je trajao, bez razrješenja, pokosivši vitalne snage društva. Najbolji, najsposobniji već 30 godina napuštaju moju zemlju, ostatak je primoran da se bori za golo preživljavanje. Svet je izolirao, prezreo. Ljetos sam bio u Srpskoj kući na Krfu, muzeju gdje Grci i danas čuvaju uspomenu na viteško, prepošteno ponašanje iznurenih srpskih vojnika koji su tamo dobili gostoprimstvo, za koje kažu da jednu grančicu masline nisu polomili, a ne šta drugo. Duboko me potreslo uspoređivanje toga s današnjim stanjem. Gdje su nestali ti ljudi? Vučićevi "naprednjaci" (koji apsurd u tom imenu) su šlag na smrdljivoj torti koju je zamjesio Milošević. Vladavina najgorih. Nisam u stanju da vidim izlaz. Ali, opet kažem, neka nova i drugačija pamet će, vjerojatno, iznaći put.

Kako se "politika" vaših tekstova uklapa u kulturnu politiku današnje Srbije? Postoje li pritisici? Je li ovako pisati o Srbiji u Srbiji čin hrabrosti? Jeste li vi hrabri?

Ne razmišljam u tim kategorijama. Ne bih hrabrošću nazvao potrebu da ukazujem na laž, na nepravdu, na zlo. To je kod mene na nivou fiziologije. Nikada mi nije bilo jasno kako je moguće biti pisac, a ne reagirati na ono što se okolo dešava. Kako se može stvarati autentični teritorij – što svaka dobra knjiga jest – a praviti se lud na stvarnost koja te okružuje. Tu ne mislim da je dužnost biti politički aktivan, već je neoprostivo ne reagirati na ovo ludilo koje je zahvatilo Srbiju. Ali, jasno mi je da drugorazredni umjetnici nemaju šta da izgube u kužnim zagrljajima s ovakvom vlašću. Problem su osobe od integriteta. Problem su oni koji imaju dar, i imaju šta da izgube. I naravno, kužni dodir amenovanja vlasti prije ili kasnije, od stvaraoca pravi maskotu. Obruši se građevina. A što se pritisaka tiče, oni postoje u vidu financijskog iscrpljivanja. Postoje persone non grata, u koje i sam spadam. Osjećam odgovornost prema onima koji se ne mire s postojećim stanjem, i kao što mene jačaju tekstovi i intervju slobodnomislećih kolega, tako i ja osjećam da ono što govorim i pišem ima odjeka i jača one koji misle svojom glavom.

U naslovu romana "Hamsin 51" sadržan je nagovjestaj vjere u mogućnost ponovnoga početka – pojam 'hamsin' označava kraj zime i početak proljeća. Europa se, međutim, upravo nalazi usred onoga što bi za mnoge Europljane mogla biti duga hladna zima. Kako iz pozicije Srbije izgleda aktualna situacija s Ukrajinom? Vjerujete li vi u mogućnost 'ponovnoga početka' u ovakvim globalnim okolnostima?

Koliko znam, od kraja Drugog svjetskog rata pa do danas nije bilo dana da se u svijetu nije ratovalo. U tom smislu, rat u Ukrajini nije ništa novo i trajat će sve dotle dok onima koji imaju korist od njega bude odgovaralo. Pa će onda buknuti na nekom drugom mjestu. Ekonom-ske posljedice po Europu, pa mislim da to ni dežurni ekonomski analitičari ne mogu da sagledaju. Nešto se ne sjećam da su predviđanja "stručnjaka" u bilo kojoj krizi bila i ostvarena. Obično se dogodi nešto sasvim novo i neočekivano. Usporedo s ratom, ekonomskom i energetskom krizom dešavaju se mnogi drugi procesi, od kojih na neke – iako ih vidimo – ne reagiramo (nisu nam ih mediji nametnuli), a dešavaju se i oni za koje ne znamo. Evo, ne znamo ni kako ćemo i hoćemo li iz covida isplivati. On se nikako ne da, a tri godine su prošle, što je vrijeme koliko epidemije uobičajeno traju. Sve zajedno, a naročito s obzirom na globalna dešavanja u kulturi, meni ovo djeluje kao sumrak jedne civilizacije, poslije koje će nastati nešto novo, drugačije, neočekivano i nama nesagledivo.

Odnos prema ruskoj invaziji na Ukrajinu ponovo je naglasio razlike unutar zemalja bivše Jugoslavije. Kako objašnjavate podršku režimu Vladimira Putina u Srbiji? Zašto je Srbija jedina europska zemlja u kojoj veći dio javnosti podržava rusku invaziju na Ukrajinu?

Kako ja da vam objasnim šta se dešava u glavi Aleksandra Vučića? A onda taj njegov košmar mediji uspješno plasiraju. Nije to samo srpska specijalnost, agresivna i sluđujuća propaganda – od pitanja ratova, pa do zbivanja u britanskoj kraljevskoj porodici – vitla barjacima po čitavom svijetu. Negdje više, negdje manje, ali u principu, mislećih ljudi je jako malo na svijetu, i ništa lakše nego razbuktati navijačke strasti u narodima. Kako objašnjavam podršku Putinovom režimu u Srbiji? Pa, posljednjih deset godina se narod programira kako su Rusi naša pravoslavna braća; njihovi nepovoljni krediti se predstavljaju kao pokloni, Rusija i Putin se uvijek spominju u pozitivnom kontekstu. Istovremeno, nigdje u državnim medijima nema informacija o milijunskim donacijama koje stižu iz EU. I zato bi Putin na izborima u Srbiji prošao bolje nego Vučić.

Jačanje populizma i nacionalističkih tendencija posljednjih godina, kao i odgovor Europe na nedavnu veliku izbjegličku krizu, naveli su nas da se ozbiljno zapitamo – zar nismo ništa naučili iz prošlosti? Odgovor Zapada na rusku invaziju na Ukrajinu pokazao je, međutim, jednu malo drugačiju sliku od one otprije niti stotinu godina. Otkriva li ukrajinska kriza da smo nešto ipak naučili?

Jasno je da bi vojno uplitvanje Zapada proširilo rat i na Europu, a to nitko ne želi. Ratovi se mogu voditi po njenom obodu, i naročito u zemljama Trećeg svijeta, ali nikako po staroj, dobroj Europi. Osim toga, nije Rusija neka mala afrička ili balkanska državica s kojom bi se lako izašlo na kraj. Ukrajina će "dobivati" oružje, kako

to mediji manipulativno predstavljaju, dok se zapravo radi o čistoj prodaji i uvaljivanju te zemlje u ogromne kredite, koje ona neće moći vraćati. Pa će se uskoro njeni resursi naći u nekim tuđim, vještim rukama. Vojnu pomoć neće dobiti jer to nikome ne ide u račun. Tako meni, neanalitičaru, to izgleda.

Kad je riječ o balkanskim društvima, ona su još uvijek snažno obilježena konzervativnim nacionalnim politikama koje ne uspijevaju pobjeći od tema povezanih s ratovima od prije trideset, pa i Drugim svjetskim ratom od prije osamdeset godina. Svakih nekoliko mjeseci, zbog ovog ili onog razloga, porastu napetosti između Hrvatske i Srbije. Je li to neko trajno stanje na koje se moramo priviknuti ili postoji nuda da jednom zauvijek završimo s prošlim ratovima? U kojem to točno trenutku neko društvo može prestati biti talac ratne prošlosti?

To je notorna stvar – dokle god mrzimo neprijatelja sa strane, dotle nećemo primjećivati neprijatelja u kući. A pravi neprijatelji su nam nesposobni, gramzivi, neodgovorni, koruptivni političari. Zapravo, "političar" je veliki kompliment za te ljude na čelu naših država. Političar bi trebalo da razmišlja o dobrobiti zajednice, da zbog te dobrobiti razvija pametnu politiku, dok ovi ljudi koji nas vode razmišljaju isključivo kako da zadrže vlast. Pod svaku cijenu. Jer vlast im pruža silne nezасlužene beneficije, velika primanja, mogućnost da ispod stola, rasprodajući zemlju i njenu budućnost, ostvare ogromnu dobit za sebe i svoju porodicu. Gledamo mirno te ljude koji sve uništavaju, živimo u bijedi po kojоj je Srbija lider na Balkanu, mi ovdje u strašnoj sramoti, ali palimo se na ustaše i četnike, na "šiptare", migrante, pedere... jer oni tobože ugrožavaju naše – šta? Vječiti kvisko u rukama beskrupuloznih lažova. Onda se to piramidalno spušta na niže nivoe, nesposobnjakoviće koji dobivaju također svoj djelić kolača, a koji održavaju čitavu konstrukciju. No, konstrukcija je ipak balon, koji u jednom trenutku mora pući. Hrvatska je, ipak, druga priča, ona se naslanja na mnogo veći balon, na Europsku uniju, i time je zaštićena. Nije da ta Europa ne održava na neki način i srpski balon. Sve je to, ipak, jedna strašna opsjena, kojoj će jednom doći kraj. Kada – ne znam. Dakle, cijela ta stvar zvana pacifikacija jedino može poteći upravo s mjesta koje generira mržnju. Većina ljudi želi kraj mržnji, većinu svijeta i kod vas i kod nas je sramota nacionalističkih incidenata. A oni su, većinom, izrežirani da bi se održalo stanje. Koje odgovara – kome? To bi takozvani običan čovjek trebalo da se zapita. Odgovor je jasan.

Mogu li mlade generacije prekinuti taj obrazac ili će ga, naprotiv, dodatno učvrstiti?

Moja generacija zborski ogovara svoje potomke. "Oni nisu kao mi!" I bogu hvala da nisu, jer mi smo kreirali ovo stanje. Svojom glupošću, svojim nečinjenjem, naivnošću, konformizmom... Oni jesu drugačiji, a samo neki drugačiji mogu da promijene matricu čiji smo mi kreatori. To je tako prirodno. Ima ona tablica,

još iz nekog od staroegipatskih perioda, gdje se otac žali na svog sina i njegovu generaciju, jer su iznevjerili tradicijske vrijednosti. E pa to i jeste uvjet i uzrok evolucije, odvojiti se od prethodnog, naći drugi put i način. Da, mislim da će ovi mladi, ili neki njihovi mladi, naći put da izađu iz ovog kazana u kojem se svi kuhamo.

Jedan naglašavani jaz između hrvatskoga i srpskoga društva perpetuirala crkva, koju je još Krleža otvoreno smatrao "manifestacijom deformirane simbolične nemoći shvaćanja života u svoj njegovoj dubini", proglašavajući ju ciničnom organizacijom koja "gazi socijalnu mizeriju čovječanstva u ime nekakvih moralnih propisa". Otkud, po vašem mišljenju, dolazi moral? Jeste li vi vjernik, što za vas predstavlja vjera? Je li moguće društvo lišeno vjerske ideologije? Kako zamišljate idealno srpsko društvo?

Sasvim odvajam vjeru i religiju. Ja sam agnostik. O crkvi mislim da se u potpunosti odvojila od vjere, i to odavno. Tu je riječ o korporacijama, a ni u kom slučaju o nastavljačima Kristovog učenja. O narodu neću da govorim; priča o Zlatnom teletu vrijedi jednakodan danas koliko i u vreme Starog Egipta. Što se ideologije tiče, društvo lišeno svake ideologije je društvo nekakve daleke, nesagledive budućnosti. Vrijeme u kojem će se misliti svojom glavom. Utopija? A moral, pa on vam je kao i slovo zakona – zna se šta bi trebalo, a šta ne bi trebalo, ali ne pridržava se svatko toga. Relativizaciji, na žalost, u velikoj mjeri doprinose mediji. Osim toga, živimo u civilizacijskom trenutku koji je profit postavio kao vrhovno božanstvo. Način kako se do tog boga stiže je sve manje bitan. Mene samo buni kako oni, koji nose krstače oko vrata i na retrovizorima džipova, mire svoje različite puteve stizanja do dva boga. Šalim se, ne buni me, naravno, znam da im to nije bitno, jer je nepomirljivo. U opticaju je religija kao tradicija, sasvim zgodno Zlatno tele.

Krleža je prema Beogradu imao ambivalentan odnos, sentimentalnan prema gradu koji opisuje kao prostor koji tone u provincijalizam. No, on isto tako nije šedio ni Zagreb, a njegova izvanredna promišljanja o uskogrudnosti kulturnih elita i onome što je, dosljedan svojem nepopustljivom umijeću nemilosrdnog razotkrivanja malograđanske zavisti i ogorčenosti, detektirao kao rezervat domaće književne i kulturne gluposti, čine se izvanredno aktualnima. Što se danas događa s beogradskim intelektualcima, ima li ih? Govore li ili šute? Sluša li ih se? Koja je ključna stvar koju danas možemo naučiti od Krleže?

Krleža je živio u vrijeme kada su i Beograd i Zagreb bili nešto drugo od ovoga nama poznatog, koliko god mi mislili da je to isto. Ništa nije isto. Može se zgodno citirati po društvenim mrežama njegovo mišljenje o Srbima i Hrvatima, ali to je bio sasvim različit kontekst, makar se mi i prepoznavali u tome. Mnogo je bitnije i primjenjivije ono što je zabilježio u Glembejevima, onu

pohlepu i bešćutnost koji su danas zavladali čitavim svijetom. Baveći se fragmentom, anticipirao je naš trenutak. Globalni. Škare su simbol reza. Taj se rez mora dogoditi. Ne krvavom revolucijom, jer znamo kako one završavaju. Već nekom sasvim drugačijom, koju – ponavljam se – mi ne možemo da zamislimo. Beograd i Zagreb su u tome samo usputne stanice. One pored kojih brzi vozovi prolaze ne zaustavljajući se. Što se beogradskih intelektualaca tiče... ma šta je zapravo intelektualac? Ako mislite na kulturnu elitu, pa svega tu ima. Ona meni bliža je i protestirala i našetala se u protestima ovih 30 godina. Evidentno je da nije bilo uspjeha. Dio se priklonio vlasti, oni koji bi trebali da preuzmu štafetu većinom su napustili zemlju. Na opozicionim skupovima okupljaju se sijede glave. To je tužno i besmisleno. Pošten čovjek i dalje ne može da šuti, ali ti glasovi se gube u kakofoniji medijskog beščašća. Postoje intervjuji, postoje kazališne predstave, postoje knjige, međutim, to jedino može da ojača sve manji krug istomišljenika. Srbijom je zavladala apatija, ali ne zaboravimo – i jedna jedina iskra sve može da promijeni preko noći. Vidjet ćemo.

Kad smo posljednji put razgovarali, spomenuli ste da radite na novom romanu, vrlo osobnom, temeljenom na traumatičnom dogadaju koji se dogodio vama bliskoj osobi. Do kuda ste došli s pisanjem, kada možemo očekivati tu knjigu?

Taj traumatični događaj bio je okidač da se upustim u nešto što nemam u spisateljskom iskustvu. Bile su mi potrebne skoro dvije godine, s dužim periodima pauza, da napišem pedeset strana. Jer, trebalo je izmjestiti sebe iz te stvarnosti da bih o njoj pisao iz pozicije neutralnog promatrača. Na širem planu, to je priča o moći državnog aparata, o tome što se sve krije i gmiže u dubinama institucija, kako nastaju intrige, i kako se sistem brani od pojedinaca koje doživjava kao opasnost. U priči koja duboko zalazi u genetiku našeg prostora, u jednom trenutku stižem i do Zrinskih i Frankopana, čija sudbina je metafora za mračnu stranu neispunjena pravde. Nadam se da će do kraja ove godine završiti taj roman, čiji naslov je "Stanica Itaka".

U vašim romanima, gradovi postaju protagonisti. Da možete uči u vremenski stroj i vratiti se u bilo koji povijesni trenutak bilo kojega grada, koji bi to grad bio i koje povijesno razdoblje?

Teško pitanje. Mnogo je gradova u koje bih se rado otisnuo u nekoj avatarskoj egzistenciji. U konkurenциji su, da spomenem samo neke, Pula s početka 20. vijeka, Beograd negdje oko 1930. godine, i svakako Trst sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Na kraju bih se, ipak, odlučio za vrijeme sadašnje, i živio u Ateni.

U romanu "Hamsin 51" važan lajmotiv su 'čvorovi', kako nazivate važne točke životnih putanja svojih junaka. Preispitujući vlastitu životnu putanju, koje čvorove smatraste najvažnijima, prije-

lomnima? Postoji li neki za koji biste voljeli da se dogodio drugačije?

Volio bih da se raspad Jugoslavije dogodio onako kako se raspala Čehoslovačka, dakle, mirnim putem. Da je tako bilo, mnogi moji čvorovi bili bi drugačiji. Nastala bi jedna sasvim nova konstelacija dešavanja, što naravno ne bi isključilo i ono loše, koje je dio svake verzije i nemoguće ga je izbjegći. Međutim, prijelomni su događaji često izvan nas. Da je moj otac, mornarički oficir stacioniran u riječnoj floti Jugoslavenske ratne mornarice u Beogradu, u proljeće 1958. godine od tri ponuđene prekomande, umjesto Pule odabrao Split ili Kopar, moj bi život tekao nekim drugačijim smjerom. Možda bih danas pisao na slovenčini i živio u Ljubljani, ili bih u svojoj biografiji imao godine provedene u redakciji Ferala s Viktorom Ivančićem, Predragom Lucićem i Borisom Dežulovićem. I već čujem Boru kako mi dobacuje da sam mogao završiti i u Lori. Ali, da se vratimo situacijama gdje sam ja donosio odluke. Tri puta sam bio u iskušenju da ostanem u inozemstvu; prvi put u studenome 1992. godine u Amsterdamu, zatim, dvije godine kasnije u Beču, i jednom u Njemačkoj u vrijeme NATO bombardiranja Srbije. Ipak, i da mogu ne bih se miješao u božje knjigovodstvo. U jedno sam siguran, u svakoj kombinaciji bio bih pisac, i bavio bih se ‘čvorovima’, jer od te materije nastaje stvarnost literature. I sreo bih Sanju.

BestBook, 11. 03. 2023.

Gea Vlahović

Dragan Velikić

U ovom broju

Menahem Posner: *14 činjenica o Knjizi Psalama*

Haim Rabin: *Sažeta istorija hebrejskog jezika*

Vladimir Todorović: *Joseph zvani Joe*

Vitomir Teofilović: *Kasni život muškaraca*

Dragan Banjac: *Lea David, Prošlost nas ne može izlečiti*

Jan-Werner Müller: *Izrael – ustavni udar*

Nouriel Roubini: *Mesečari na čarobnom bregu*

Milan Arandelović: *Knjiga koja je otkrivena nakon sedam decenija*

Biljana Albahari: *Jevrejski almanah*

Gea Vlahović: *Na dnu smo, ali kopamo i dalje*

Alia Mundi

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/ali-amundi>

Ne zaboravite da otvorite
[www.makabijada.com](http://makabijada.com)

http://balkansehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar
www.cendo.hr

Lamed

List za radoznaće

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/214226803

Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 6114

e-mail: ninic@bezeqint.net

<https://listzaradoznaće.wixsite.com/lamed>

Logo Lameda je rad slikarke Simonide Perice Uth iz Vašingtona